

4. em.

ISSN 1215-7333

SZEGEDI MŰHELY

2005/4

Várostörténeti szemle

Szegedi Műhely
2005. 44. évf. 4. szám

Szerkeszti
PÉTER LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság
BLAZOVICH LÁSZLÓ, GYURIS GYÖRGY, JUHÁSZ ANTAL, MARJANUCZ
LÁSZLÓ, RUSZOLY JÓZSEF, SZŐKEFALVI-NAGY ERZSÉBET

A szerkesztő munkatársa
JUHÁSZ ZSUZSA

**259 JÓZSEF ATTILA EGYETEMI TANULMÁNYAI SZEGEDEN – A
SZEGEDI EGYETEM JÓZSEF ATTILA KORÁBAN**

Tanácskozás 2005. október 12-én

260 ZSIDI VILMOS: *A felsőoktatási levéltárak szerepe a hazai egyetemtörténeti
kutatásokban*

263 PÉTER LÁSZLÓ: *József Attila a szegedi egyetemen*

273 BARNA GÁBOR: *Herrmann Antal munkássága és a néprajzi oktatás megindu-
lása Szegeden*

278 KISSNÉ NOVÁK ÉVA: *Bartók György munkássága és a filozófiaoktatás meg-
indulása Szegeden*

285 FARAGÓ M. JUDIT: *Zehery Lajos oktatói tevékenysége és a szegedi jogász-
képzés kezdetei*

290 GYÉMÁNT IVÁN: *Ortvay Rudolf a Ferenc József Tudományegyetemen*

293 NÉMETH MIKLÓS: *Egy tudós diabolizálása – Horger Antal portréjához*

300 VAJDA TAMÁS: *A Szegedi Tudományegyetem Szaklevéltára*

302 TAMASI MIHÁLY: *A foglalkozási csoportok változásai (Szeged története)*

DOKUMENTUM

312 PÉTER LÁSZLÓ: *Bálint Sándor levele Banner Jánoshoz*

314 E számunk munkatársai

*Kiadja a Somogyi-könyvtár
Szeged, Dóm tér 1–4. 6720. 441. pf. 6701*

Felelős kiadó Szőkefalvi-Nagy Erzsébet

Sokszorosította a Goldprint Kft.

Felelős vezető Gabnai János

Megjelent 300 példányban

*József Attila egyetemi tanulmányai Szegeden
– a szegedi egyetem József Attila korában*

*Tanácskozás 2005. október 12-én
a Szegedi Tudományegyetem központi épületének dísztermében.*

Pukánszky Béla oktatási rektorhelyettes

Köszöntő

Zsidi Vilmos levéltárvezető (BKE Egyetemi Levéltár)

A felsőoktatási levéltárak szerepe a hazai egyetemtörténeti kutatásokban

Mader Béla főigazgató (SZTE Egyetemi Könyvtár)

Az egyetemi könyvtár a 1920-as évekbeli Szegeden

Péter László ny. egyetemi tanár (SZTE Modern Magyar Irodalom Tsz.)

József Attila a szegedi egyetemen

Barna Gábor tszv. egyetemi docens (SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tsz.)

Hermann Antal munkássága és a néprajzoktatás megindulása Szegeden

Pálffy Miklós tszv. egyetemi tanár (SZTE Francia Nyelvi és Irodalmi Tsz.)

A franciaszakos képzés megindulása Szegeden és Tóth Béla munkássága

Kissné Novák Éva egyetemi docens (SZTE Filozófiai Tsz.)

Bartók György munkássága és a filozófiaoktatás megindulása Szegeden

Faragó M. Judit egyetemi adjunktus (SZTE Büntetőjogi és Büntető Eljárásjogi Tsz.)

Zehery Lajos oktatói tevékenysége és a szegedi jogászképzés kezdetei

Mezősi Gábor tszv. egyetemi tanár (SZTE Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tsz.)

Kogutowicz Károly munkássága és a szegedi földrajzoktatás kezdetei

Gyémánt Iván tszv. egyetemi docens (SZTE Elméleti Fizikai Tsz.)

Ortvay Rudolf kutatói és oktatói tevékenysége és a szegedi fizikai képzés kezdetei

Németh Miklós egyetemi adjunktus (SZTE Magyar Nyelvészeti Tsz.)

A magyar nyelvészeti tanszék megszervezése és Horger Antal nyelvészeti munkássága

Mészáros Edit egyetemi docens (SZTE Finnugor Nyelvtudományi Tsz.)

A finnugor nyelvészeti tanszék megindulása és Mészöly Gedeon nyelvészeti munkássága

Vadai István tudományos munkatárs (SZTE Régi Magyar Irodalom Tsz.)

A magyar irodalomtörténeti tanszék megszervezése és Dézsi Lajos irodalomtörténeti munkássága

Szigeti Lajos Sándor egyetemi tanár (SZTE Modern Magyar Irodalom Tsz.)

József Attila 1924-1925-ben írt versei

A felsőoktatási levéltárak szerepe a hazai egyetemtörténeti kutatásokban

A különféle összefoglaló történeti vagy más jellegű tudománytörténeti, biográfiai munkákat forgatva, jegyzetapparátusait vizsgálva, szinte csak elvétve találunk egyetemi levéltári vagy egyetemi iratanyagra utaló jelzeteket. Ezért fontosnak tartom e közgyűjteménytípus általános bemutatását, az egyetemi iratgyűjteményekben őrzött iratok típusainak ismertetését.

A magyarországi egyetemtörténet első ismert és általában elfogadott dokumentuma IV. László király 1276. november 18-án kelt oklevele, amelyben a veszprémi káptalani iskoláról mint a párizsi egyetemhez hasonlóról emlékezett meg. Ez a kezdet bizonytalannak látszik, több adatunk maradt azonban fenn a 14. századtól kezdődő hazai egyetemalapításokról. Az első alapítás a Nagy Lajos-féle pécsi 1367-ben, a második a Zsigmondhoz fűződő őbudai 1395-ben, a harmadik pedig a Mátyás létrehozta pozsonyi 1467-ben. Hosszabb-rövidebb működés után mindegyik jogutód nélkül megszűnt. Pedig az említett magyarországi egyetemekkel csaknem egy időben alapított más közép-európai univerzitások (1348: Prága; 1364: Krakkó; 1365: Bécs) napjainkig szinte folyamatosan működnek. Hazánkban az első hosszú távon fennmaradt alapítás, a nagyszombati egyetem (1635), Pázmány Péter bíboros, esztergomi érsek nevéhez fűződik. Bár különféle felsőoktatási intézmények ezután is alakultak, a következő egyetemi rangú intézmény 1871-ben a József Nádor Műegyetem, majd 1872-ben a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem. Ezekben az intézményekben, beleértve a többi felsőfokú tanintézetet (akadémiákat, főiskolákat), csak a 20. század első-középső harmadára gyűlt össze annyi iratanyag, amennyi a levéltári rendezést és rendszerezést megkívánta.

Először Békefi Remig budapesti bölcsészkar tanár dolgozott ki egyetemi levéltári tervet 1911-ben, de elképzelése nem vált valóra. Így nem véletlen, hogy szűk négy évtizeddel később az Eötvös Loránd Tudományegyetem történeti iratanyagának egy részét a Magyar Országos Levéltárba szállították, és ott 1956 őszén lövedék okozta tűzben elégett. Az iratpusztulás után az egyetemen gyűjtötték össze a levéltári anyagot, s 1958-ban megalapították az első egyetemi levéltárat. A további levéltár-alapításokra még sokáig kellett várni. Az 1970-es évektől figyelhető meg tudatos törekvés a történeti értékű iratok összegyűjtésére, rendezésére s helyben tartására. 1975-ben a budapesti műszaki egyetemen megjelent az első egyetemi levéltári segédlet: a kutatást segítő repertórium.

A további munkálatok eredményeként az 1980-as években egyetemi archívumok sora kezdett szerveződni. Így 1982-ben a miskolci nehézipari egyetemen alakult szaklevéltár, egy évvel később az ELTE levéltára is szaklevéltári jogállást kapott. 1984-ben a soproni egyetemen, 1986-ban az állatorvos-tudományi egyetemen, 1987-ben pedig a keszthelyi agrártudományi egyetemen, valamint a Marx

Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen nyílt meg az egyetemi iratgyűjtemény. Természetesen az új levéltárakhoz is elkészültek a repertóriumok. A rendszerváltoztatás után tovább folytatódott – s még ma is tart – a felsőoktatási iratanyag rendezése, földolgozása helyben, azaz levéltár létrehozása.

1993-ban négy új egyetemi archívum kapta meg a szaklevéltári jogállást; a műszaki egyetem régóta működő levéltára, a Semmelweis Orvostudományi Egyetem, a Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem, valamint a Gödöllői Agrártudományi Egyetem levéltára. Az azonos típusú, már létező gyűjtemények munkájának összehangolására, segítésére a művelődési és az oktatási minisztériumok illetékes főosztályainak hathatós támogatásával 1993-ban megalakult az egyetemi levéltárak közös szervezete, a Budapest-Gödöllői Egyetemi és Főiskolai Levéltári Szövetség. E szövetséghez még a levéltárral nem bíró intézmények is csatlakoztak, így a szervezet tagjainak száma 21 volt. Központja az ELTE levéltárába került. Intézményeiben 12-13 fő dolgozott; mintegy a felének volt szakirányú diplomája. A rendezési munkálatok további eredményeként 1995-ben a képzőművészeti főiskolán, 1997-ben a testnevelési egyetemen, 1998-ban az iparművészeti főiskolán, 1998-ban a veszprémi egyetemen, újabban pedig Pécsen és Szegeden alakult egyetemi szaklevéltár.

A levéltári szövetség tanácsa – az intézmények gyarapodást figyelembe véve – 1996-ban kiterjesztette működését az ország egész területére, s ilyen értelemben változott a szervezet neve Magyar Egyetemi és Főiskolai Levéltári Szövetségre. A további fejlődést jelzi, hogy 2001-ben a résztvevő tagintézmények a gyökeres átalakítás mellett döntöttek: az újjáalakult Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség (MFLSZ) egyesületi formában folytatja tevékenységét. A jogi személy, valamint természetes személy tagjainak száma már félszáz felé közelít.

Jelenleg Magyarországon létrejött 16 egyetemi levéltár, amely együttesen mintegy 5000 folyóméter történeti anyagot őriz. Ez nagyjából egy kisebb megyei levéltárban található mennyiségnek felel meg. A felsőoktatási levéltárak szervezete a magyar levéltári hálózat szerves részévé vált. A felsőoktatás 2000-ben megvalósított integrációja után a levéltárak 12 egyetemhez tartoznak. A nagy múltú intézmények közül csak a debreceni egyetemen nem működik egyetemi levéltár, bár megkezdődött szervezésének előkészítése – éppen az MFLSZ – segítségével. A közös munkák közé tartozik az egyetemi levéltárak alapszintű segédletének, a fond- és állagjegyzéknek a kiadása, továbbá a Kárpát-medence felsőoktatás-történeti forrásait egybegyűjtő könyv összeállítása. (Ez utóbbi sajtó alá rendezése folyik.) A közös kiadványokon kívül minden egyetemi levéltárnak vannak saját kiadványaik; számuk csaknem száz. Több archívumnak saját kiadványsorozata is van. A közös munka részei még a kiállítások, amelyek közül *A modern magyar felsőoktatás kezdetei 1848–1948* című (1998) kamarakiállítást, valamint az államalapítás milenniuma alkalmából (2000) megrendezett nagy seregszemlét lehet kiemelni.

Az utóbbi fél évtizedben sűrűsödnek a közös tanácskozások és tanulmányutak is, jelezve az egyetemi levéltárosok megnövekedett szakmai aktivitását.

Az egyetemi levéltárakról szükséges tudni, hogy munkájukat a levéltári törvény (az 1995. évi LXV.), valamint a NKÖM 10/2002. (IV. 13.) számú, a közlevéltárak

és a nyilvános magánlevéltárak tevékenységével összefüggő szakmai követelményekről szóló rendelete alapján végzik. Feladatuk igen szerteágazó; alapjában ügyviteli és tudományos tevékenységre bontható. Ügyviteli tevékenységük keretében főlegyelik intézményük iratkezelését, az irattárak állapotát, rendjét, és szükség esetén kezdeményezik az iratok rendezését, selejtezését, levéltári állományba vételét; főlegyelik, ellenőrzik és jóváhagyják az egyetemen lefolytatott iratselejtezést. Egyetemi szervek és külső intézmények részére ügyfélszolgálatot látnak el, helyiségekben gondoskodnak a földolgozott iratanyag kutatásának lehetőségéről.

A levéltári tudományos földolgozó munkának része – a megjelentetés szándékával készült könyv jellegű kézirat, szakdolgozat, doktori értekezés kivételével – minden olyan szöveg, számadatsor, térkép, tervrajz és vázlat, amely az egyetem központi szerveinek, oktatási egységeinek, hivatalainak, intézményeinek működése során jött létre bármilyen anyagon, alakban, bármely eszköz felhasználásával és bármely eljárással készült. Vagyis ezeket a maradandó értékű iratokat rendezve, segédletekkel ellátva szükséges a kutatók, vagyis a nyilvánosság számára elérhetővé tenni.

Az egyetemi levéltárakban őrzött legfontosabb irattípusok:

1. *A különféle vezető testületek jegyzőkönyvei (egyetemi tanácsi, rektori tanácsi, kari tanácsi stb. jegyzőkönyvek);*
2. *A központi és vezető kari szervek iratai (rektori hivatal, dékáni hivatal, rektori, dékáni titkárságok, rektorhelyettesek, főtitkár iratai);*
3. *A hallgatókkal kapcsolatos személyi és tanulmányi nyilvántartások (törzskönyvek, oklevélkönyvek, különböző vizsgajegyzőkönyvek);*
4. *Professzori hagyatékok;*
5. *Tantárgyi tematikák, tanszéki iratok;*
6. *Gyűjtemények (pl. fényképek),*

E felsorolt irattípusok ismerete nélkül aligha lehet korszerű intézménytörténeti, de még tudománytörténeti munkát sem készíteni. Természetesen mindez önmagában nem lehet elegendő! S nem ment föl az egyéb, további közgyűjtemények írásos, tárgyi vagy más jellegű forrásainak ismerete alól. Másfelől az informatika, a digitális technika a levéltárost ösztönzi, sőt kötelezi, hogy a korszerű technika alkalmazásával (számítógép, világháló) hozza nyilvánosságra a levéltárban őrzött források segédleteit, esetenként magukat a forrásokat. S ha lehetséges, adatbázisok építésével maga további lehetőségeket adjon a kutatók kezébe.

Remélem, rövid írással – József Attila ürügyén is – sikerült ráirányítanom a figyelmet az egyetemi levéltárakban, mindenki számára elérhető közelségben őrzött értékekre, amelyek hol egy-egy kép, oklevél vagy éppen bélyegző formájában jelennek meg, de igen sokszor új, becses *adatként* ragadhatók meg...

József Attila a szegedi egyetemen

1924. június közepén Juhász Gyula szokás szerint két hétig Espersit János vendége volt Makón. Megírt – szintén szokása szerint – 25 verset és egy kisregényt, az *Orbán lelkét*. A vendéglátó, Juhász Gyulának talán legkedvesebb barátja, József Attilának atyai pártfogója, ezt az időt látta alkalmasnak, hogy összehívja költő fiának támogatóit: döntsenek a fél évvel előbb érettségit tett József Attila jövőjéről.

Amikor bő egy esztendővel előbb, 1923 májusában a diák elköszönt „kicsi városától”, Makótól, e támogatóitól külön versszakban búcsúzott:

*Van itt még néhány jó, idős komám,
Ölelő csöndje néhány öreg háznak:
Szeretlek, mint az álmodó a méhest.
Ó, itt a nyugalom zenél fülinkben,
Ha esténként békák harmónikáznak.
Nagyon szeretlek néhány jó komám.*

(Elköszönő szelíd szavak)

Csak találgathatjuk, kik lehettek jelen Espersitnél ezen a konzíliumon. A házigazdán és vendégén, Juhász Gyulán kívül Galamb Ödön, a tanár, aki tudósít bennünket.¹ Nyilván ott volt még Kesztnér Zoltán, a villanytelep igazgatója, aki pár héttel később, augusztusban, hetekig József Attila vendéglátója volt, továbbá Diósszilágyi Sámuel kórházi főorvos és Könyves-Kolonics József ügyvéd. A rögtönzött tanácskozás határozatát József Attila sorsáról Galamb Ödön így örököltette meg: „Egyetemre fogják beírtni, éspedig minden valószínűség szerint a szegedi egyetemre. Nem tartottam jónak a tervet. Azt gondoltam, hogy a vidéki város egyetemén kevesebb tanulnivalót talál, s könnyen keveredhetik rossz társaságba. Juhász Gyula mosolyogva legyintett az aggodalmaskodásra. Nem félt ő a *zülléstől*, a kiskocsmák társaságától, s talán Attilát szívesen látta maga mellett. Attila ősszel beiratkozott a szegedi egyetemre.”²

Érdekes, hogy éppen egy évvel előbb ezzel ellentétes volt mind Espersit, mind Juhász Gyula álláspontja. Espersit 1923. június 8-án még ezt írta József Jolánnak, akiről csak azt tudta, hogy a költő gyámja, de azt nem, hogy testvérnénje is: „Megnyugtatósul megírhatom, hogy ügyelek arra, hogy neki meg nem felelő környezetbe ne jusson, s olyan pajtásai ne legyenek, akik időlegesen feltörő bohém hajlamait kiaknáznák, s nem kellő útra vezetnék. Ezért nem szeretném, ha az idei nyáron, amikor érettségire kell készülnie, Szegedre menne, mert ott van egy sülvölvény

¹ Galamb Ödön: Makói évek. /József Attila élete nyomában. 1./ Bp., 1941. 54–55.

² Uo.

költő gyerek, aki iszákos, könnyelmű, rosszra hajlamos, s Attila iránt mutatott szolgálai meghunyászkodásával az általa megkezdett ösvényre csábítana, ami időlegesen Attilára rossz befolyással lehetne, s kár volna az elpocsékoltságért, mert most Attila nem ér arra rá, hogy ilyen exkurziókkal kísérletezzon, amitől úgy sem fog megszabadulni, de most neki tanulni kell, hogy letehesse az érettségét, és Szegedet e célon nem javallom, s ez a nézete éppen ez okból Juhász Gyulának is.³

Espersit jó jósnak bizonyult: Kormányos István (1903–1978), akitől övta József Attilát, majd fél évszázad múltán Bálint Sándor (1904–1980) besúgójaként írta be nevét a magyar művelődéstörténetbe. De hogy mi készítette Espersitet, Juhász Gyulát és a többieket véleményük megváltoztatására, már soha nem fogjuk megtudni.

József Attila hajlott az „idős komák” javaslatára. 1937-ben írott önéletrajzában, *Curriculum vitae*-jében ezt olvassuk: „Elhatároztam, hogy végképpen író leszek, és szert teszek olyan polgári foglalkozásra is, amely szoros kapcsolatban áll az irodalommal. Magyar–francia–filozófia szakra iratkoztam a szegedi egyetem bölcsészeti karán.”⁴ 1924. augusztus 18-án kelt a budapesti Werbőczy gimnázium főiskolai fölvételre ajánló levele: a költő ui. még 1923 decemberében ott tett érettségét. Szeptember 1-jén állította ki a makói rendőrség a fölvételhez szükséges erkölcsi bizonyítványt.

Szeptember 3-án írta József Attila jellegzetes, egyéni hangú fölvételi és föltételes tandíjmentességi kérvényét a bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi kar dékáni hivatalának:

Tekintetes Tanári Testület!

Alólirott azzal a tiszteletteljes kéréssel fordulok a tekintetes Tanári Testülethez, hogy engem a bölcsészeti- és nyelvtudományi kar rendes hallgatói sorába fölvenni és a tandíjt föltételelesen a colloquiumokig elengedni méltóztassék.

Kérésem támogatásául – sajnos – nem tudok tárgyi bizonyítékokat fölmutatni, hiszen magam vagyok a világon s miközben az élet idehányt, odavetett, képtelen voltam kellőképen előkészülni az érettségi vizsgálatra, különösképen azért, mert a színjelesen végzett VI. osztály után kényszerűségből, a VII. és VIII. osztályokból egyszerre tettem vizsgát, mint magántanuló, sikerrel. S most, hogy a tanulásra némiképpen nyugodtabb anyagi lehetőségeim vannak, támogatásomra csupán azt a nagy vágyamat hozhatom föl, hogy minden porcikám tudni és ezért tanulni akar.

Egyben szíves elnézést kérek a tekintetes Tanári Testülettől azért, hogy kérvényemet a kitűzött határidő után nyújtom be, de az összes irataim elvesztek és az Erkölcsi bizonyítványt csak szept. 1-én kaptam meg újjólag.

Mély tisztelettel

József Attila⁵

³ Péter László: Espersit János. Bp., 1955. 55.

⁴ József Attila összes művei. Szerk. Fehér Erzsébet és Szabolcsi Miklós. Bp., 1967. 4. k. 36. (=JAÖM)

⁵ József Attila válogatott levelezése. Szerk. Fehér Erzsébet. Bp., 1976. 58. (=JAVL)

„Lassan indulnak az egyetemi beiratkozások” – írta szeptember 4-én a Szeged című napilap. József Attilát, amint leckekönyvének, indexének keltezése mutatja, szeptember 19-én iktatták be az egyetem polgárai közé. József Attila leckekönyvét e napi keltezással a klasszikus filológus Csengery János rektor és a bencés paptanár, a történész Erdélyi László bölcsészkarai dékán írta alá.

Az ún. anyakönyvi lapja szerint lakása ekkor a Templom tér 3. sz. alatt volt, tehát az első három verseskötetét kiadó Koroknay József nyomdász adott neki ideiglenes szállást. De hamarosan kivette özvegy Horesnyinétől – amint október 10-én írta nényének, Jolánnak – „nagyon kedves, drága nénitől” a Brüsszeli körút 23. sz. ház első emeleti 1. sz. szobáját.

A Kolozsvárról Szegedre menekült Ferenc József Tudományegyetem első tanévét 1921. október 10-én, hétfőn – ebben a teremben – nyitotta meg ünnepélyesen, s az előadások 12-én, amely akkor is szerdára esett, kezdődtek. József Attila már egyetemünk hallgatója volt, amikor az 1925. október 11-i rektori jelentés fölpanaszolta, hogy még mindig sok a betöltetlen tanszék. Ebben a szemeszterben az egyetem négy (jogi, bölcsészeti, természettudományi és matematikai, orvosi) karán mindössze 45 nyilvános rendes tanár, 1 nyilvános rendkívüli tanár, 25 magántanár, 6 adjunktus, 35 tanársegéd, 43 gyakornok, 1 megbízott előadó és 3 magántanító adott elő.⁶ A hallgatói létszám ekkor még csak 1090 volt: a jogi karon a legtöbb: 504; az orvosi karon 443; a matematika-természettudományi karon 93.⁷ Föltűnően csekély volt a bölcsészhallgatók száma: 1923-ban 30 rendes és 10 rendkívüli, 1924-ben 48 rendes és 2 rendkívüli hallgató iratkozott be.⁸

Az egyetem léte még ekkor is veszélyben volt. A világháború utáni nyomorúság, infláció, a fehérterror maradványának szellemi légköre tette bizonytalaná. Csak József Attila távozása után, 1925-től szilárdult meg annyira a helyzete, hogy már nem máról holnapra élt, hanem fejlesztésre is jutott anyagi és szellemi erő. Nem utolsósorban Klebelsberg Kunó jóvoltából. Erőfeszítései 1926. október 5-én értek be, amikor Horthy Miklós kormányzó elhelyezte a gyermekklinika helyén az egyetem alapkövét.⁹

Kik voltak József Attila bölcsészársai? Évfolyamtársaként Balogh Ilona, Barthos Andor, (Bencze László), Borda László, Fischer Ödönné Kurzveil Anna, Fock Magda, Helmecci István, (Krmeszy Emília), Lakatos Géza, Lengyel Rezső (Dezső?), Letovics (Letovác?) Dezső, Metzner Károly, Reisinger Zuzsanna, (Ritthen Vilma), Schrickel Rózsi (Ilona?), Szász Mária, Széll János, Szokolay Margit, (Takács Erzsébet), Téglás Jenő Béla, Veidinger (Weindinger?) György, Virágh Rózsa, Wagner Richárd és Zeman (Zenián?) Zoltán nevét olvassuk az anyakönyvi lapok bekötött kötetében.¹⁰

⁶ Devich Andor: A szegedi tudományegyetem története. 1921–1944. Szeged, 1990. 77–78.

⁷ Uo. 82.

⁸ Péter László: József Attila Szegeden. Szeged, 2005. 90.

⁹ Szabó Tibor–Zallár Andor: A Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem története. 1. r. Szeged, 1992. 31.

¹⁰ Péter László: i. m. 91. – Kovács Sándor Ivánnak a kar 1924. szept. 13-i ülésének jegyzőkönyve alapján közölt névsora némiképp eltér az anyakönyvi lapokétól: az övét zárójelben közlöm (Pannóniából Európába. Bp., 1975. 250.).

Közülük ismerős név Metzner Károlyé, mert ő Mezősi Károlyként (1907–1971) előbb történészként az egyetem magántanára (1945), később irodalomtörténészként jeles Petőfi- és Móra-kutató, a félégyházi múzeum, majd a Pest megyei múzeumok igazgatója volt, az ötvenes években, amikor karcagi, majd makói múzeumigazgató voltam, nekem is kedves kollégám. Széll János ekkor már „túlkoros” lehetett: neve az 1919. évi szegedi ellenforradalmi krónikában mint akkor érettségizett „Tevél-fiúé” szerepel.¹¹ Téglás Jenő Béla (1905–1981) szegedi gimnáziumok tanára lett, a Baross Gábor gyakorlógimnáziumban engem is tanított, s egy időben az egyetemhez kapcsolt középiskolai tanárvizsgáló bizottság jegyzőjeként működött. Virágh Rózsa doktori értekezését (*Magyar helységnevek eredete*, Szeged, 1931.) könyvtárban őrzöm, s azt is tudom róla, hogy első gimnáziumi osztályfőnökömhöz, az észtl. nyelv és irodalom úttörő kutatójához, Virányi Elemérhez (1897–1945) ment férjhez.¹² Wagner Richárd (1905–1972) 1946-ban lett a szegedi egyetem magántanára, 1947-ben intézeti tanára, 1952-től az éghajlattani tanszék tanszékvezető professzora, a korkülönbség ellenére nekem is kedves barátom.

A József Attilánál idősebb bölcsészektársak közt számára már ismerős volt H. Kovács Mihály (1904–1991), gimnáziumi osztálytársa és utóbb a Horger-ügy egyik koronatanúja.¹³ Szintén egy évvel járt fölötte a másik tanú, Fehér Ede (1904–1972), a költő számára oly döntővé vált jelenet leghitelesebb megörökítője.¹⁴ A magasabb évfolyamú kari kollégák között ismertebbek a negyedéves Bálint Alajos (1902–1983), a szegedi múzeum későbbi igazgatója; a harmadéves Illyés Endre (1897–1962), a kálvinista szakrális néprajz jeles kutatója; a harmadéves Szatmári Rozália, akinek több verset ajándékozott és ezeket magyarázó érdekes levelet küldött a költő; a másodéves Juhász László (1905–1970), a magyarországi latinság kiváló bűvára; a másodéves Schneider Erzsébet (1904–1994), az egyetem német lektorának, Schneider Ferencnek a lánya, akit pályája végén Szörényi Erzsébetként mint feleségem szőregi kártársát ismerhettem meg, s kaphattam meg tőle a *Nem én kiáltok* édesapjának dedikált példányát.

József Attila október 10-én számolt be először Jolán néniének egyetemi életéről. „Magam se hittem volna, hogy ennyire képes vagyok – dicsekedett. – A magyar-francia szakot választottam, a két legnehezebb tárgyat: ti. én nem tudok franciául. Van egy csomó nőhallgató, akik mind tudnak, férfi pedig egyetlen vagyok. Egy héten öt francia óra van, kettő magyarul (a XVIII. sz. fölvilágosodásának tört.), három pedig franciául [kettő: A fr. nyelv tört. (hogyan fejlődött ki a latinból) és egy: fr. stílusgyakorlatok.] Képzelheted, mennyit kell tanulnom, ha tandíjmentesség miatt

¹¹ Kelemen Béla: Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez. (1919.) Szeged, 1923. 283. A Tevél: a jobboldali Országos Területvédő Liga.

¹² Árpás Károly: Virányi Elemér nyomában. Szegedi Műhely, 1998. 49–65. – Pesten Göncz Árpádot, Kass Jánost és Klaniczay Tibort is tanította. Uo. 66–67. 2000. 65–66.

¹³ Péter László: József Attila nyomában. Bp., 2000. 293–294.

¹⁴ József Attila emlékkönyv. Szerk. Szabolcsi Miklós. Bp., 1957. 91–96. – Büszke vagyok, hogy megírására én vettem rá Fehér Edét, s először én közöltem *A Horger-ügy* címmel a Délmagyarország 1954. július 25-i számában.

colloquálni és egyáltalában, ha tudni akarok. Már pedig akarok.”¹⁵ *Curriculum vitae*jében ezt írta: „Fölvettem heti 52 órát, és 20 órából kollokváltam kitűnően.”¹⁶

Az első félévben a filozófus Bartók György (1882–1970) két előadását és szemináriumát vette föl összesen 7 órában; Horger Antal (1872–1946) háromórás magyar nyelvészeti előadását és Mészöly Gedeon (1880–1960) négy finnugor tárgyú előadását hallgatta: ezek együttesen 6 órát tettek ki. A magyar irodalomtörténet egyetlen professzora akkor a már idős Dézsi Lajos (1868–1932) akadémikus, a régi magyar irodalom kutatója volt. Ő adta elő az újabb irodalmat is. Heti 5 órában tartotta előadását és 2 órában szemináriumát.

Franciából professor híján a tanulmányait a világháborús frontszolgálat miatt késve befejező, középiskolai tanári oklevelét is csak 1925-ben elnyerő, de kiváló nyelvtelenség Tóth Béla (1897–1958) előadásait hallgatta.¹⁷ A *Lázadó Krisztus* című verséért éppen ekkor folyó pöre miatt érthető, hogy fölvette Zehery Lajosnak (1893–1968), a büntetőjog professzorának *Sajtóbüntetőjog* című háromórás kollégiumát. Néprajzi érdeklődését mutatja, hogy a külön tudósnak, a sokáig a cigányok közt élő Herrmann Antalnak (1851–1926) két előadását is hallgatta: a kétórás éppen a cigányfoklóról, az egyórás pedig *Kincs a néphitben* címmel hangzott el. Fölvelt még 2-2 órában német (Schneider Ferentől), angol (Szakáll Zsigmondtól) és olasz (Málly Ferenc) nyelvet is.

A második félévben ugyanezeknek a tanároknak kollégiumain kívül fölvette Vinczi Károly lektornak heti kétórás román nyelvi előadását; a német tanszék vezetőjének, Schmidt Henriknek (1877–1953) *Bevezetés az összehasonlító nyelvtudományba* című óráját szintén heti két órában; a geográfus Kogutowicz Károly (1886–1948) *Magyarország földrajza* című kollégiumát. Érdekelte az ókortörténész Hornyánszky Gyulának (1869–1933) *A hellenizmus története* című stúdiuma, amely heti 5 órában hangzott el. Látható, hogy csupán az orvosi karra nem járt át hallgatni. Meglepő, mennyire foglalkoztatta a modern fizika. Az atomkutatás hazai úttörőjének, Ortvy Rudólnak (1885–1945) *Az anyag korpuszszuláris elmélete* című háromórás és Kiss Árpádnak (1889–1968) *Az atomok és molekulák szerkezetéről* című kétórás előadását is beírta a fölveendő kollégiumok közé.

Arra nincs bizonyítékunk, hogy valamennyit hallgatta is. De nénjének idézett levelében írta: „Tanítani nemigen tudok, mert du. 2-3-tól egész 6-7-ig el vagyok foglalva az előadásokkal, amelyek négy nap reggel nyolckor, két nap kilenckor kezdődnek. Szokatlanul korán kelek mindennap, 7, ½ 7 órakor.”¹⁸ S azzal is eldicsekedett: „Az egyetlen elsőéves vagyok, akit Bartók professzor felvett filozófiai szemináriumába! Nagyon szeret a magyar tanár.”¹⁹

¹⁵ JAVL 60.

¹⁶ JAÖM 4: 36.

¹⁷ Lengyel András: József Attila „kedves, fiatal professzora”. = A Móra Ferenc Múzeum évkönyve. Történeti tanulmányok. Studia historica. Szerk. Zombori István. Szeged, 2004. 7. k. 285–307.

¹⁸ JAVL 60.

¹⁹ JAVL 61.

E megelőlegezett szeretetnek okát október 30-án makói tanárának, fölfedezőjének, Galamb Ödönnek írt leveléből tudjuk meg: „Nagyszerűen sikerült a magyar irodalomtörténet-szemináriumi dolgozatom: a *Pannóniai Énekről*. Dézsi azt mondta, hogy »még sok kiváló dolgot, munkát várunk József Attila úrtól«. És ez – hallahi-hé-ha-hó – ma délelőtt történt.”²⁰

Ez az emlék bő évtized múlva is eleven a költőben. *Curriculum vitae*-ében olvasuk: „Nagyon büszkévé tett, hogy Dézsi Lajos professzorom önálló kutatásra érdemesnek nyilvánított.”²¹

Kovács Sándor Iván az egyetemi könyvtár kéziratárában őrzött Dézsi-hagyatékban, amelyet egyébként Téglás Jenő Béla rendezett, megtalálta a professzornak erre vonatkozó jegyzetét. Az első meglepetés, hogy József Attila szemináriumi szereplése milyen korán zajlott le. A félév, szokás szerint, október első napjaiban kezdődött; Dézsi első szemináriuma 23-án volt, s József Attila már a második alkalommal, 30-án sorra került. Dézsi szerint: „József Attila »A Pannóniai ének«-ről tartott előadását a Széchy-féle értekezés kritikájával nyitotta meg, s a tartalom összefoglalása után nyelvi sajátosságai alapján korát (Széchytól eltérően) 1526-ra tette.”²²

Meglepő merészség, hogy az elsőéves hallgató bírálni merte a tekintélyes Széchy Károlynak (1848–1906), a kolozsvári, majd a pesti egyetem professzorának, az Akadémia levelező tagjának az Irodalomtörténeti Közleményekben (1892) megjelent dolgozatában talált 1541. évi datálását. Az is meglepő, hogy Dézsi ezt nem utasította el, noha ő Széchynek nemcsak tanítványa, de kolozsvári tanszékének örököse is volt, és mind nekrológiájában, mind tanulmányaiban mesterének nézetét vallotta. Még meglepőbb, hogy a mai irodalomtörténeti álláspont nem az akadémikus Széchynek, hanem a gólya József Attilának keltezését fogadja el.²³

Már október 10-én azt írta Jolánnak, hogy nincs egy krajcárja sem. „Tegnap dél óta ma este ettem csak valamit.”²⁴ Október 27-én arra panaszkodott, hogy egy hete már kenyéren és vízen él. De mire postára adta levelét, már kedvező fordulat állott be helyzetében, mert a levél hátlapján arról tudósította nénjeit, hogy a Virágh-cukrászdában mindennap „fölséges” uzsonnát kap, és a Szeged című napilap kiadótulajdonosától, Juhász Gyula gimnáziumi osztálytársától, Pásztor Józseftől (1885–1962) hetenként kétszer-háromszor vacsorát. Ez a támogatás azután a barátok szaporodtával még bővült: Apró Ferenc összegyűjtötte a vendéglátók jegyzékét. Közülük csak a Tardos-Taussig Ármin (1874–1936) vasúti mérnöknel, jeles grafikusnál elköltött ebéd napját tudjuk pontosan, mégpedig magától a költőtől: „Szerda, ebédnap.”²⁵ S erre vonatkozik a *Curriculum vitae* ma már alig értett vagy félre-

²⁰ JAVL 63.

²¹ JAÖM 4: 36.

²² Kovács Sándor Iván: i. m. 254.

²³ Klaniczay Tibor: A hősi ének. = A magyar irodalom története. I. k. A magyar irodalom története 1600-ig. Szerk. Klaniczay Tibor. Bp., 1964. 28. – V. Kovács Sándor: A deák-epika kialakulása. = Uo. 181.

²⁴ JAVL 61.

²⁵ Apró Ferenc: „Napokat ettem...” Somogyi-könyvtári Műhely, 1980. 17.

értett mondata: „Napokat ettem...” Volt, aki sajtóhibának vélte, és szöveggyűjteményben úgy „javította ki”, hogy „napokat nem ettem...”²⁶ Persze így is igaz. Nem véletlen, hogy több versében is vall erről:

*Ó, barátaim, hét napja nem ettem.
(Hét napja)*

*Harmadnapja nem eszek,
se sokat, se keveset.
(Tiszta szívvel)*

Nyilván a rendszertelen étkezéssel is összefüggött, hogy november közepén beteg lett, egy hétig feküdt, készülő verseskötete, a *Nem én kiáltok* miatt azonban fölkelt betegágyából, de a korzó sarkán összeesett, s úgy vitték kocsin haza. November 23-án írta Jolánnak: „Az Egyetemen minden a régi, de a könyv miatti gondjaimtól meg betegségem miatt is, majdnem két hétig nem tanultam.”²⁷ A könyv miatt azért aggódott, mert pénzhíány miatt leálltak a munkájával. „Egyik professzorom el van ragadtatva a könyvtől, egy másik is, de az fékezi magát, mivel ő ír majd kritikát a Napkeletbe. Úgymond: »Inkább egy komoly, meglehetősen súlyú (ugye szerény!) számbavétel kell magának majd, mint baráti lelkesedés.«”²⁸

Nem tudjuk, ki lehetett az a professzor, aki József Attila szokott túlzásával fogalmazva látatlanban el volt ragadtatva a készülő verseskötettől (Lengyel András szerint aligha Dézsi Lajos, inkább Mészöly Gedeon)²⁹, de a másik egyértelműen a fiatal Tóth Béla volt, hiszen meg is tartotta szavát, és a Napkelet július-augusztusi számában megjelent a bírálata.³⁰

A *Nem én kiáltok* végül karácsony előtt elkészült Koroknay József Templom téri kis nyomdájában 800 papírkötéses példányban, az akkori szokás szerint 1925. évi jelzéssel, ott, ahol két évvel előbb az első versesfüzet, a *Szépség koldusa* is. József Attila a két karácsony közt Pesten vakációzott családja körében. De január elején már ismét Szegeden volt, mert a 70 vászon- és 30 bőrkötéses példány csak február elejére készült el Makón, Bodor Sándor könyvkötő műhelyében.

Kollokviumi eredményei alapján március 4-én a bölcsészeti kar tandíjmentességet adott a költőnek. Március 8-án kelt az a levelezőlapja Espersit Jánoshoz, amely egyértelmű bizonyítéka annak, hogy József Attila – nyilván Juhász Gyula oldalán – bekapcsolódott a helyi munkásmozgalomba. „A héten – írta – előadást tartottam az alsóvárosi pártszervezetben: A teknikai kultúra kezdetei címen, s annyira tetszett, hogy meghívtak felsővárosra, ahol most szerdán: Szociális költészet címen tartok előadást.”

²⁶ Apró Ferenc: József Attila és a sajtóhiba. Szegedi Délvilág, 1993. febr. 11.

²⁷ JAVL 67.

²⁸ Uo.

²⁹ Lengyel András: i. m. 290.

³⁰ Kortársak József Attiláról. Szerk. Bokor László, Tverdota György. Bp., 1981. I. k. 86–88.

Március 25-én jelent meg a Szegedben a híressé vált vers, a *Tiszta szívvel*. Az ünnep és a vasárnap miatt csak hétfőn, 30-án citálta maga elé Horger Antal a költőt és tanúnak Fehér Edét meg H. Kovács Mihályt, hogy felelősségre vonja és megfenyegetse. A *Születésnapomra* (1937) című verséből közismertté és halhatatlanná vált szavakon kívül két évvel később Párizsból Galamb Ödönnek írt leveléből derül ki, hogy Horger fenyegetésén kívül azzal is megalázta a fiatal bölcsészhallgatót: „azt mondta, hogy »oláh« vagyok...”³¹ A versről, mint József Attila a sokszor idézett *Curriculum vitae*-ben írta, hét cikket is írtak.³² Itt most csak egy nyolcadik véleményt idézek, a szegedi egyetem későbbi professzoráét, Sík Sándorét: „Versei közül – írta 1953-ban – elsőnek a nagy port vert *Tiszta szívvel* jutott hozzám: első érzésem vele szemben az emberi együttérzés volt. Azt éreztem, amit később meg is írtam: ezekből a sorokból egy szegény, megvert, megalázott, éhező gyermek keserűsége szól, aki dacosan odamond a »nagyok«-nak: hát akkor csak azért is rossz leszek!”³³

Fél évszázaddal ezelőtt a rendszer dogmatikus haszonélvezői egzisztenciális veszéllyel fenyegető hajszát indítottak ellenem, amiért Horger Antal karakterét elfogulatlanul, reálisan próbáltam bemutatni. Tudományos értékeit nem vonva kétségbe, rámutattam egyrészt vaskalaposságára, másrészt hirtelen, fölfortyanó természetére, családi életének háborúságaira, amelyek odáig fajultak, hogy feleségre rálőtt. 1924-ben váltak el.

A tények ismeretében azt sem hallgathattam el, hogy József Attila eltúlozta Horger föllépésének jelentőségét, hiszen a professzor nem dönthetett a bölcsészeti kar nevében, s a diákjukat becsülő Dézsi, Mészöly, Tóth Béla s talán még mások is, akiknél kiválóan szerepelt, nyilván melléje álltak volna. Ahogyan egy évtizeddel később a hasonló helyzetbe keveredett Radnóti Miklóst Sík Sándor védelme megmentette Horger elfogultságától.³⁴

Ötven éve ezt írtam: „Attilát nemcsak az téveszthette meg, hogy Horger a kar nevében látszott nyilatkozni. Az átlagosnál nagyobb – költői – önérzete berzenkedett benne. Ha a tanári pályája befejezése elé álló jogi akadálytól tartott volna csupán, másnap már nem ment volna egyetemre, azonnal Pestre utazott volna. De erről nem tudunk. *Emberi méltóságában és költői öntudatában mélyen maradt még Szegeden*, és lassan érlelődött meg benne a gondolat, hogy nem marad tovább Szegeden, elmegy Bécsbe, amelynek világnézetét immár két esztendő óta az ellenpólusban, Szegeden is magába szívta.”³⁵ S még Párizsban volt, amikor 1927. január 23-án Galamb Ödönt arra kérte, hogy Szegeden jártában tudakolja meg Dézsi Lajostól és a francia tanszék újonnan kinevezett professzorától, Zolnai Bélától, továbbá Horger Antaltól vagy Mészöly Gedeontól a tanári alapvizsga követelményeit. „Én 1924–5-ben jártam a szegedi egyetemre, tehát már két éve, azonban ki nem iratkoztam, s úgy

³¹ JAVL 136

³² Péter László: Hét cikk egy versről. = P. L.: 14 írás József Attiláról. Szeged, 2005. 68–74.

³³ Sík Sándor: József Attila emlékezete. = S. S.: A kettős végtelen. Szerk. Rónay György. Bp., 1969. I. k. 331.

³⁴ Radnóti Miklós: Napló. Szerk. Radnóti Miklósné. Bp., 1989. 211.

³⁵ Péter László: József Attila Szegeden. Irodalomtörténet, 1955. 159.

tudom, még van szerencsém az Egyetem polgárai közé soroztatni.”³⁶ Galamb Ödön az időközben az egyetemhez kapcsolódó Szegedi Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság jegyzőjévé kinevezett kollégáját, Tettamanti Bélát kérte tájékoztatásra. „Nagyobb baj – válaszolta április 17-én József Attilának Párizsba – hogy Tettamantitól még mindig nem kaptam határozott felvilágosítást vizsgádra vonatkozólag, pedig ő a szegedi egyetem tanárképzőjének adminisztráló tanárja. Annyi azonban valószínű, hogy a szegedi egyetem közt és köztéd semmiféle kötelék nem maradt, mióta letelt az a félév, amelyre utoljára beiratkoztál. Magyar szakos tanárjelölt pedig valószínűleg csak magyar egyetemek látogatása alapján vizsgázhatik.”³⁷

Minthogy már nem volt szegedi egyetemi polgár, tehát a szegedi egyetemhez nem fűzte kedvezőnek látszó kapcsolatot, József Attila Párizsból hazatérve 1927 őszén a negyedik évet a pesti Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karán folytatta. Kérte külföldi éveinek beszámítását. A félév végén Horváth Jánosnál, Eckhardt Sándornál, Négyesy Lászlónál, Császár Elemérnél kollokvált is, de év végi vizsgáit már nem rakta le.³⁸ Nénje, Jolán úgy emlékezett, hogy öccse szorgalmasan tanult, látogatta az előadásokat. „Tanári vizsgát mégsem tett, mert »Horger Antal fenyegetésére gondolva« azt hitte, úgysem kapna állást.”³⁹ Ez azonban erős szépitése a tényeknek.

Hiszen József Attila Szegeden kezdődő egyetemi pályafutása kis híján, ha eléggé állhatatos lett volna terveinek valóra váltásában, a szegedi egyetemen fejeződhetett volna be.

Sík Sándor, 1929 óta a szegedi egyetem magyar irodalomprofesszora, életében egyszer találkozott József Attilával. 1935. január 18-án végre József Attila Baumgarten-jutalmat, némi eufémizmussal „kis díjnak” nevezett ezerpengős támogatást kapott. Sík Sándor tagja volt a díjat osztó tanácsnak. Találkozásukra így emlékezett: „Abban az évben, szokásom ellenére, én is részt vettem a díjkiosztás utáni vacsorán. Az asztalnál egymás mellé kerültünk József Attilával. A társalgás nehezen indult, de csakhamar összelelededtünk. Versekről volt szó, mindkettőnk szerelme tárgyáról, és elég gyorsan kiderült, hogy irodalmi felfogásunk sokban rokon. A vacsora végén együtt indultunk hazafelé a Duna-parti szállóból, és József Attila hazakísért. Mikor a közeli piarista rendház elé értünk, annyira benne voltunk a beszélgetésben, hogy nem tudtuk abbahagyni. Nem váltunk el, hanem megkerültük a Duna-part felé a rendház és gimnázium tömbjét. Mikor újra a kapu elé jutottunk, megismétlődött az előbbi jelenet, és nevetve indultunk neki a második körútnak. Így kerimbóztunk⁴⁰ a ház körül számolatlan körökben, messze túl az éjfélen.”⁴¹

³⁶ JAVL 136.

³⁷ JAVL 153.

³⁸ Szabolcsi Miklós: József Attila élete és pályája. Bp., 2005. 2. k. 18.

³⁹ József Jolán: József Attila élete. Bp., 1941. ² 299.

⁴⁰ „Szédelegve, kábultan imbolyog, forgolódik maga körül”. Új magyar tájszótár. Főszerk. B. Lőrinczy Éva. 3. k. Bp., 1992. 234.

⁴¹ Sík Sándor: i. m. 332.

Természetesen a költészetről, a versekről beszélgettek. József Attila hosszan fejtegette kedvelt ötletét, hogy a versek fölé, akár a kottákon, oda kellene írni a versformát, és hogy milyen tempóban kell őket szavalni. Sík Sándor számára kiderült, hogy József Attilának egyéni elmélete van a ritmusról. Közben elmondta Síknak keserű szegedi emlékét eltanácsolásáról.” „Hirtelen egy gondolatom támadt – emlékezett Sík Sándor –, és megkérdeztem tőle, nem volna-e kedve a most fejtegetett ritmikai elméletet részletesen kidolgozni és disszertációként benyújtani hozzám, a szegedi egyetem magyar irodalomtörténeti tanszékére. Nagy öröömre szolgálna, ha annak alapján doktorrá avathatnánk, és így a szegedi egyetem mintegy jóvátehetné azt a fájdalmat, amelyet okozott neki. Tetszett neki a gondolat, és mindjárt megegyeztünk a két melléktárgyban is, amely a doktori szigorlaton szerepel; francia irodalomra és neveléstanra gondoltunk, mint amelyeknek akkori professzorai⁴² biztosan segítségemre lesznek a szigorlat keresztülvitelében. A gondolat láthatóan felkeltette becsvagyát, és avval váltunk el, hogy hamarosan nekifog a munkának.”⁴³

Többé azonban nem találkoztak. Pedig hogy Sík Sándor nem nagyzott emlékezésének megírásakor, hanem állta volna a szavát, bizonyítja Gál István emlékezése: Sík Sándor 1936-ban Szegeden doktoráltatta *Salamon Ferenc irodalmi eszméi* című értekezésével a hamarosan tüdőbajban elhunyt Mészáros Zoltánt (1909–1937), pedig ő kommunista tevékenységért börtönt ült, és ezért a pesti egyetemről kizárták.⁴⁴

Előttem nem kétséges, hogy Sík Sándor József Attilának is megadta volna a bölcsészdoktorátus sikerélményét.

⁴² Zolnai Béla (1890–1969) és Várkonyi Hildebrand (1888–1971).

⁴³ Sík Sándor: i. m. 333.

⁴⁴ Gál István: Mészáros Zoltán. = Magyar mártír írók antológiája. Szerk. Keresztury Dezső, Sík Csaba. Bp., 1970. 2. k. 44–45.

*Herrmann Antal munkássága
és a néprajzi oktatás megindulása Szegeden*

A 19–20. század fordulója a néprajz intézményesülése, elméleti és módszertani fejlődése szempontjából meghatározó volt.¹ Megjelentek a tudományos társaságok, kiadványsorozatok, a múzeumok keretében a néprajzi gyűjtemények, s a 19. század legvégén pedig megjelent a néprajz az egyetemi oktatásban is. A szegedi egyetemnek ebben fontos szerep jutott. Péter László szerint Szeged a modern magyar néprajzi oktatás bölcsője. Valóban, a 20. század második harmadában a tudomány több meghatározó képviselője itt tanult, vagy itt habilitált, azaz itt indult el tudományos kutatói vagy egyetemi oktatói karrierje útján.

A néprajz intézményes keretei Szegeden 1929-ig

A románok megszállta Kolozsvárról kiutasított, majd 1921-ben Szegeden letelepedő Ferenc József Tudományegyetem² professzori karában ott volt a néprajz első egyetemi magántanára, az idős Herrmann Antal. A brassói születésű professzor tanulmányait a bécsi, kolozsvári és a budapesti egyetemen végezte. A budapesti pedagógiai főiskolán a német nyelv és irodalom tanára volt. A kolozsvári egyetemen hallgatói közé tartozott Györffy István, Visky Károly, Szendrey Zsigmond – a 20. század első felének meghatározó személyiségei a magyar néprajzban – és Banner János is, aki a Szegedre költöző egyetemnek először néprajzi magántanára, majd régészprofesszora lett. Herrmann a budai tanítóképzőben Istvánffy Gyulát, a palóc és a matyó kultúra kutatóját, valamint a román néprajz későbbi meghatározó alakját, Vuia Romulust³ is tanította. 1926. április 16-án hunyt el Szegeden. Hagyatéka, amelyet a szegedi egyetemi könyvtár őriz, jórészt máig kiaknázatlan.⁴

1921-ben címzetes rendkívüli, 1924-ben pedig címzetes nyilvános rendes egyetemi tanári kinevezést kapott, de tanszéket nem szerveztek neki. Világlátott, tájékozott, jó szervező volt. Ő alapította és szerkesztette 1887-től az első, bár rapszodikus megjelenő magyarországi néprajzi folyóiratot *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*-címmel, amely az alapító szándéka szerint nemcsak a hazai etnográfia, hanem a nemzetközi cigánykutatás folyóirata is akart lenni. Később megalapította az Erdély című folyóiratot is. Ő volt *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen* huszonegy kötetes munka magyar részének szerkesztője. Kapcsolatba ke-

¹ Kósa 1989.

² Serfőző (szerk.) 1994. 578–583.; Minker 2003.

³ Romulus, Vuia (1887–1963) bánsági származású román etnográfus.

⁴ Életről és munkásságáról lásd: Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Digitális kiadás; Paládi-Kovács 1999. Munkásságáról Bálint Sándor irányításával 1962-ben szakdolgozatot írt Kulcsár Péterné. Bálint 1976. 43.

rült az öreg József főherceggel, a cigányok nagy barátjával. Azt a cigányszótárt, amely József főherceg neve alatt jelent meg, jelentős mértékben Herrmann Antal gyűjtötte össze. Herrmann ugyanis szökött rabnak álcázva magát csatlakozott egy erdélyi vándorcigány csoporthoz. Megtanult tőlük cigányul. Bámulatos memóriája segítette őt ebben. Majd leírta azt, amit közöttük látott, tanult. Munkái révén a hazai cigányszitika egyik megalapítójának tekinthetjük. Vácutt könyvnyomdát alapított, amelynek szegedi vonatkozása, hogy Kálmány Lajos anyagilag segítette őt ebben, s ott jelent meg 1914-ben a *Hagyományok*⁵ első kötete.

Herrmann Antal Szegeden az 1921/22. tanév I. félévétől minden szemeszterben hirdetett néprajzi előadásokat. 1923-tól minden félévben foglalkozott a cigányok néprajzával, főleg népköltészetével és zenéjével.⁶ Az 1921/22. tanév I. félévében a *hagyomány szociológiai jelentősége és Dél-Magyarország néprajza* tárgykörből hirdetett előadást. Későbbi előadásai tükrözik kutatói érdeklődését: *Erdély néprajza, Folklor és okkultizmus. Néppszichológiai szemelvények*. „Néprajzi előadásai már csak okos, szellemes rögtönzések voltak” – írta emlékezésében az idős Herrmann Antalról Bálint Sándor, aki negyedéves korában, az 1925/1926. tanév I. félévében hallgatta *Bevezetés az etnológiába* című előadását. Akkoriban már megromlott Herrmann látása, csak egész közelről tudott olvasni. „De azért nagyon lelkesen magyarázott. Talán a legoriginálisabb emberek közé tartozik, akiket valaha is megismertem. De leírhatatlan volt a megjelenése, cukros spárgával (megkötött nadrág), lógós fűzőjú bakkancsa meg a köpködései ...” – emlékezett Bálint Sándor.

Az 1924/25. tanévben, amikor József Attila hallgatta Herrmann előadásait, a következő néprajzi előadásokat hirdette meg a kar az I. félévben Herrmann Antaltól: *A cigányok népelete, nyelve, költészete, zenéje; A kincs a néphitben; A néprajzi gyakorlatok fontossága*; és Banner Jánostól *Szeged néprajza*. A II. félévben Herrmann Antaltól: *Bevezetés az etnográfiába; Folkóranalógiák; A cigányok néprajza*; Banner Jánostól; *Szeged néprajza* és *A Balaton-vidéki magyarság*.

Az 1920–1930. években azonban más karon s több egyetemi tanszéken is voltak néprajzi jellegű, tartalmú és szemléletű előadások. Ezek a kurzusok jelzik, hogy abban az időben a mindennapok kultúrája iránti történeti érdeklődés erős volt, s áthatott több tudományágat is. Ezek bizonyára előkészítették, segítették az önálló néprajzi tanszék létesítését. Herrmann Antal és Banner János mellett az 1920-as évek elejétől néprajzi tematikájú előadásokat tartott még Szegeden Kogutowicz Károly, a földrajz, Horger Antal, a magyar nyelvészet, Marót Károly, a klasszika filológia és Schmidt Henrik, a germanisztika professzora.

A régész Banner János, Herrmann Antal egykori kolozsvári tanítványa, már 1922-ben hirdetett néprajzi kollégiumot. Banner János „1920-tól a szegedi főreáliskolában tanított, és 1924 decemberéig a városi múzeum díjtalan munkatársa volt”. Ő lett a szegedi egyetem első magántanára néprajzból: 1922. július 5-én *Magyarország tárgyi néprajza, kapcsolatban az ország demográfiájával, különös tekintettel az Alföldre*

⁵ Kálmány Lajos: *Hagyományok*. I. Mesék és rokonneműek. A Néphagyománygyűjtő Társaság kiadása. Első Váci sajtó (Herrmann A.) Vác, 1914.

⁶ Szegedi Tudományegyetem, irattár (a továbbiakban SZTE irattár), anyakönyvek.

és Délmagyarországra című tárgykörből habilitált. „A szegedi múzeum néprajzi anyagának ismertetése” címmel 1922-ben meghirdetett kollégiumát föltehetően az első muzeológiai kurzusként tarthatjuk számon a hazai néprajzi oktatás történetében” – írja Juhász Antal. Egyetemi előadásainak tárgyköre igen változatos volt: beszélt a halászat, a pásztorélet, a népi iparok, a kalendáris szokások, a boszorkányperek néprajzi vonatkozásairól, sőt a magyarországi nemzetiségek néprajzáról is tartott órákat. Az 1922/23. tavaszi félévben Tömörkény István és a magyar néprajz címmel tartott kollégiumában elsőként vette számba a szegedi népéletnek Tömörkény műveiben megörökített gazdag anyagát, amelyből később Bálint Sándor és mások bőven merítettek. Banner János 1924 februárjától az régészeti tanszék adjunktusa lett, de néprajzi előadásait ezután sem szüneteltette. Herrmann Antal halála után néhány évig elsősorban az ő magántanári előadásai gondoskodtak a néprajz jelenlétéről a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karon.

A földrajz tanszéken Kogutowicz Károly az emberföldrajz sajátos keretei között a kultúrát is vizsgálta. Alelnöke volt a Magyar Néprajzi Társaságnak, s ő indította el az 1920-as évek végén a Föld és Ember című, magas színvonalú, de sajnos csak néhány évfolyamot megért folyóiratot, a Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztályának lapját.

Ebbe a sorba illeszkedik a klasszikus filológus Marót Károly (1885–1963) munkássága. Ő pl. az 1922/23. tanév II. félévében *Homéroszi folklór* címmel, az 1923/24. tanév II. félévében pedig *A görög mágia tünetana*, az 1927/28. tanév I. félévében *A néprajz kezdete a görög irodalomban* címmel hirdetett meg előadást. Tudjuk, Marót Károlytól a folklorisztika nem állt távol. Az 1940-es évek végén ő írta meg *A népköltészet elmélete és magyar problémái* című, a diszciplína tárgykörét, szemléletének alakulását áttekintő összefoglalóját. „Mindig hatalmas érdeklődés kísérte más karok műveltebb hallgatói részéről is [...] vallástörténeti, folklorproblémákat is állandóan elemző, európai színvonalú, bár kissé ezoterikus előadásait (1924–1948)” – írta róla Bálint Sándor.⁷

A magyar nyelvészek közül a Horger Antal (1872–1945) érdeklődésében a nyelvjárástan és a néprajz, folklorisztika szorosan összekapcsolódott. Fiatalabb korában Horger Antal publikált egy kötetnyi hétfalusi csángó népmesét a Magyar Népköltési Gyűjtemény sorozatában.⁸ Szegedi munkásságáról külön előadásban hallhatunk.

Schmidt Henrik (1877–1953) érdeklődésébe belefért a német nyelvjáráskutatás éppen úgy, mint a *Niebelung-ének*, amelyet több szemeszterben is, általában 4-5 évenként oktatott. „Tudományos érdeklődése éppen Szegeden fordult elhatározóan a hazai német nyelvjáráskutatás felé” – írta Bálint Sándor.⁹ Kifejezetten néprajzi tárgyú előadást az 1930/31. tanév első félévében tartott, amikor *Bevezetés a magyarországi németiség ethnográfiájába* címmel hirdetett meg kurzust. Az 1930-as években az ő tanácsára kutatta a festett bútorairól híres, Duna menti Harta sváb telepesközség népéletét Fél Edit (1910–1988) német-francia szakos tanárjelölt, és

⁷ Bálint 1976. 43.

⁸ Horger Antal: Hétfalusi csángó népmesék. Magyar Népköltési Gyűjtemény 10. Bp., 1908.

⁹ Bálint 1976. 44.

1935-ben meg is védte *Harta néprajza* című doktori értekezését. Őt nemzedékének egyik legkiválóbb néprajzkutatójaként tartjuk számon.

Mészöly Gedeont (1880–1960), a magyar nyelvudomány egyik legnagyobb alakját, sokan vallják mesterüknek mind a szegedi, mind a kolozsvári egyetemről. Nagy tekintélyű vezetője volt a Szegedi Alföldkutató Bizottságnak is. A Népiünk és Nyelvünk hasábjain számos néprajzi vonatkozású dolgozata is megjelent.¹⁰ Az egyetem kiadványaként szerkesztésében látott napvilágot a Szegedi Füzetek (1934–1936), amely alcímében magát „nyelv-, irodalom- és néptudományi közérdekű folyóiratnak” határozta meg. Bálint Sándor szemléletére és munkásságára is nagy hatást gyakorolt.

Az első néprajzi tanszék megalakítása

Lényeges változás tudományszakunk oktatásában az 1929/30. tanévben következett be. Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter ekkor szervezett önálló katedrát a néprajz számára. Az első magyarországi néprajzi tanszék professzora a neves folklorista, Solymossy Sándor (1864–1946) akadémikus, a néprajz vezető folyóiratának, az *Ethnographiának* szerkesztője lett. A tanszék megszervezésére, vezetésére és az oktatás elindítására 1929. szeptember 1-vel kapott kinevezést. A tanszék megalapításának 75. évfordulójára az elmúlt tanévben emlékeztünk.

Solymossy Sándor székfoglaló beszédében értékelte az 1920-as évek szegedi világát, amely szerinte megfelelő alapot és háttérrel teremtett az első hazai néprajzi tanszék működésének. Azt írta: „Az ilyen speciális stúdiumú katedrának ott van legalkalmasabb helye, ahol az iránta való érzéknek és érdeklődésnek már előzetes jelei mutatkoztak. Szegednek e tekintetben félreismerhetetlen tradíciói vannak.” Gárdonyira, Mikszáthra, Dankó Pistára és Pósa Lajosra, Tömörkényre és Móra Ferencre hivatkozott. „Ilyen jól előkészített talajjal egyetlen más város sem dicsekedhetik. Az sem utolsó előny, hogy a gazdag változatosságú tanyavilág, amely Szegedet koszorúként övezi, mind megannyi kész instruktív muzeális gyűjtemény az oktatónak és a hallgatóságnak. Mindez együttvéve teljesen igazolja a belátó kultúrpolitikus helyes intézkedését.”¹¹

Solymossy a magyar népköltészet műfajai mellett szívesen adott elő etnológiai kérdésekről. Viszonylag sok hallgatója volt. A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának tagjai (Ortutay Gyulán kívül Baróti Dezső, Buday György, Radnóti Miklós, Tolnai Gábor, Tomori Viola és mások) Solymossy előadásain kaptak betekintést az európai népek és a természeti népek szellemi kultúrájába.

1934-ben, Solymossy Sándor nyugalomba vonulása után, a professzorátust az új miniszter, Hóman Bálint, áttette a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemre, ahol a néprajz tanszéke máig működik. A szakot Szegeden Solymossy két magántanára, Cs. Sebestyén Károly és Bálint Sándor vitte tovább. Ez azonban már egy másik korszaknak szintén nem minden tanulság nélküli eseménytörténetéhez tartozik.

¹⁰ Bálint 1976. 44.

¹¹ Solymossy 1929.

Bálint Sándor

1976 A szögedi nemzet. 1. k. A Móra Ferenc Múzeum évkönyve. 1974/75–2. Szeged.

Barna Gábor – Juhász Antal – Pusztai Bertalan

2004 A néprajz szegedi műhelye. Szeged.

Kósa László

1989 A magyar néprajz tudománytörténete. Budapest, Gondolat.

Minker Emil

2003 Szeged egyetemének elődei. Szeged.

Paládi-Kovács Attila

1999 Herrmannn Antal a magyar néprajzkutatás intézményesüléséért. = A Kriza

János Néprajzi Társaság értesítője. Kolozsvár, 1999/1–2. 31–39.

Serfőző Lajos (szerk.)

1994 Szeged története 4. Szeged.

Solymossy Sándor

1929 Bevezetés a néptudományba. Beköszöntő előadás az újonnan szervezett néptani tanszéken. Szeged, 1929. szeptember 20. Napkelet 14. k. 1929. július – december, 584–590.

KISSNÉ NOVÁK ÉVA

Bartók György munkássága és a filozófiaoktatás megindulása Szegeden

„1921. október 9–10-én a kormányzó jelenlétében az új rektor, Menyhárt Gáspár jogászprofesszor beiktatásával megnyílt a Szegeden elhelyezett Ferenc József Tudományegyetem 49. tanéve. Ezen az országos visszhangú eseményen már Bartók György is részt vett, elfoglalva az öt jogosan megillető filozófiai tanszékét” – írta Márki Sándorra hivatkozva Gaál György az *Akik jó bizonyosságot nyertek* című tanulmánykötetben.¹

De ki is az a Bartók György, akiről a kor hűséges krónikása úgy ítél, hogy jogosan foglalta el a filozófia tanszékét?

Málnási Bartók György még a filozófiában jártas értelmiségi számára sem nagyon ismeretes, s ebben elsősorban azt a túlzottan önkritikus szemléletet kell látnunk, amely talán még ma is sajátja a nemzeti kultúránkról való gondolkodásnak. Sokan vélik úgy, hogy társadalmi fejlődésünk megkésettisége szükségszerűen vonja maga után kultúránk elmaradottságát, sőt némelyek véleménye szerint epigon jellegét. A matematikus Gauss és a Bolyaiak konfrontációja óta számtalan ponton keletkezett olyan vita, amelynek lényegi kérdése arra vonatkozott: ki tekinthető eredetinek, és ki a követő. Ki ne gondolkodott volna el a Faust és *Az ember tragédiájának* viszonyán, Ferenczy pszichológiai elméletének eredetiségén, vagy Hamvas Bélát olvasva az egzisztencializmus sajátos magyar megfogalmazásának megrendítő szépségén. A példákat találokra választottam, és a sor folytatható lenne. Ha szabad egy ilyen konferencián személyes véleményt mondani, nekem az a meggyőződése, ha az érintett szerzők (és még sokan mások, akiket nem említettünk) nem magyarul gondolkodnak és írnak, őket vette volna szárnyára a világhír. Így azonban, jelentőségüket messze alulértékelve helyezik el őket a tudomány vagy a művészet színes palettáján. S ami még bántóbb, hogy mi magunk, magyarok is rosszul értelmezett identitástudattól, kozmopolitizmustól vagy sznobizmustól vezérelve is elfeledjük őket, s csak néhány „megszállott” – mondhatom, mert magamat is ide sorolom – foglalkozik munkásságukkal.

Ilyen elfeledett filozófus Málnási Bartók György is, aki valóban nem ismeretlenül és érdemek nélkül érkezett Szegedre. Édesapja, id. Bartók György az 1610-ben székely lófő nemességet kapott Bartók család leszármazottja, teológiát végzett Nagynyeden és Tübingenben, és itt szerzett doktorátust is Lessingről írott disszertációjával. A papi pálya csúcspontját 1899-ben érte el, amikor Erdély püspökévé választot-

¹ Gaál György: Málnási Bartók György. = *Akik jó bizonyosságot tettek*. Szerk. Hatházy Ferenc. Kolozsvár, 1996.

A szerző hivatkozta mű: Márki Sándor: *A magyar királyi Ferencz József Tudományegyetem története 1872–1922*. Szeged, 1922.

ták. Fia, ifj. Bartók György 1882-ben született. Elemi iskoláit a nagyenyedi Evangélikus-Református Bethlen Főtanoda Gyakorlóiskolájában végezte, majd tanulmányait a szászvárosi kollégiumban folytatta, és itt is érettségizett. Érettségi után az Erdélyi Református Egyházkerület kolozsvári teológiai fakultásának hallgatója, ahol kezdettől fogva Ravasz Lászlóval együtt tevékeny szerepet játszott a fiatalok önképzőkori munkájában. Ők ketten lettek a Kolozsvári Egyetemi Lapok író-szerkesztői. Fölkészültségét, szorgalmát több egyetemi pályamunka is bizonyítja.²

A teológia mellett bölcséleti tanulmányokat is folytatott, különösen nagy érdeklődéssel hallgatta Böhm Károly professzor előadásait, akinek filozófiája, egyénisége egész életére nézve meghatározó lett. A hagyományoknak megfelelően teológiai tanulmányait külföldi protestáns egyetemeken (Lipcse, Berlin és Heidelberg) fejezte be. Lipcsében különösen Wilhelm Wundt hatott rá, Heidelbergben pedig a neokantiánus filozófia két ismert képviselőjének, Windelbandnak és Rickertnek kultúrfilozófiája talált termékeny talajra a kantii filozófia iránt egyébként is fogékony Bartókban. Doktori disszertációja is ezt a hatást mutatja. Címe: *Az akarat-szabadság problémája*. Dolgozatában a szabadságot mint értékfogalmat elemezte. Bár fölszentelték, kezdettől fogva az elméleti tevékenység vonzotta, és munkássága a filozófia és a teológia égisze alatt bontakozott ki. 1907-től Nagyenyeden tanár, ami rangot jelentett abban az időben, de csak egy évet töltött itt, mert 1908-tól már a kolozsvári teológia újszövetségi exegétikai tanszékét vezette. Említést érdemel – éppen konferenciánk témájának vonatkozásában –, hogy Bartók székfoglaló értekezésében, melynek címe *A vallástudomány tárgya és módszere*, a „tekintély elvének módszerével szemben” a szabad vizsgálódás, „a szabad kritika szellemének módszerét” ajánlotta.³ Sokoldalú és elmélyült fölkészültségéről képet adnak azok a tankönyvek, melyeket hallgatói számára készített. Így pl. *Az újszövetségi görögség nyelvtana*.

Bartók szemléletére és gondolkodására kiemelkedően hatott Böhm Károly, 1896 óta a kolozsvári egyetem professzora. Böhm sajátos filozófiája, amelyet nemcsak előadott, de 6 kötetben *Az Ember és világa* címmel meg is jelent (az utolsó három kötetet Böhm korai halála miatt már Bartók rendezte sajtó alá), példátlan mértékben hatott a teológia hallgatóira és fiatal tanáira. Böhm a személyiség autonómiáját, a gondolkodás szabadságának megalkuvás nélküli érvényesítését hirdette. Következésképpen subjektivistá filozófiát fogalmazott meg, amely megelőzve a fenomenológiát, hirdette, hogy az ember maga teremt maga körül egy sajátosan emberiesített világot. Nem tagadta, és nem is vitatta, hogy a világ *an sich* létezik, de meggyőződéssel vallotta, hogy a világ minden embernek olyan, amilyennek ő látja. Az ember ösztö-

² Az egyetemi értesítők tanúsága szerint bibliai tanulmányokból kiírt pályázatokon nyert díjakat. Pl. az Ótestamentum tanítása a bűnről és a kegyelemről, vagy Jakab levele és a kegyelemből való megigazulás, melyet nemcsak 70 koronával díjaztak, de a pozsonyi Teológiai Szaklap közölte is.

³ Makkai Sándor: Az erdélyi református egyházi irodalom 1850-től napjainkig. Cluj-Kolozsvár, 1925. 40–43.

nösen, öntudatlanul kivetíti magát a világba, s aztán ez az öntudatlanul képmásunkra, gondolatainkra, érzékeinkre hangolt világ csábít bennünket megismerésre. Böhm rendszerének középpontjában az értékprobléma áll. Az értékeszme történetét gondosan áttekintve jutott arra a megállapításra, hogy az értékelés folyamatához elengedhetetlen egy fix vonatkoztatási pont, s ez nem lehet más, mint az ember önértéke, az emberi szellem értéke. Ebben még a vallásnak sem tesz engedményt. Az ember értéke, méltósága fölé senki nem emelkedhet. Böhm szigorú kriticismusával elutasította a vallást mint nem tudományos világnézetet, és bírálta a teológiát mint nem tudományos magyarázatot.⁴ Ennek ellenére azt mondhatjuk, hogy protestáns teológusok sora nőtt föl tanításain, és vallotta magát Böhm-tanítványnak.⁵

Bartók György még Böhm Károlynak nyújthatta be egyetemi magántanári értekezését *Az erkölcsi érték philosophiája* címmel, de az előadás-jogát már csak Böhm 1911-ben bekövetkezett halála után kapta meg. 1913-tól Pauler Ákossal közösen látták el a filozófia tanszék ügyeit, oktatási feladatait. Bartók úgy kezdte meg egyetemi magántanári előadásait, hogy még a teológiai fakultás rendes tanára, s 1917-ben nyerte el a nyilvános rendes tanári állást. De ekkorra már igen széles skálán hirdetett kurzusokat: a görög és keresztény erkölcsfilozófiáról tartott előadást, Arisztotelész etikáját olvastatta szemináriumon, kurzust tartott az újkori erkölcsfilozófiáról Descartes-tól napjainkig, Schopenhauerről és Nietzsche-ről tartott előadást. S közben kitartóan publikált, és tagja volt több tudományos társaságnak, köztük a németországi Kantgesellschaftnak és Schopenhauergesellschaftnak, a Magyar Filozófia Társaság választmányának.

Ezt a minden szempontból lendületes karriert törte meg Trianon és számos ismert következménye. Egy bátor, de kilátástalan kísérlet után, amely a református teológiai fakultás épületében református tanárképző intézet létrehozására irányult, 1920-ban Bartók Budapestre, majd Szegedre költözött.

Szegeden összesen 19 évet töltött, s ezeket az éveket minden tekintetben termékeny időszaknak tekinthetjük. Minden szemeszterre meghirdetett 7 órát, ezekből 1-2 óra szeminárium, amely rendszerint egy-egy filozófus vagy pszichológus műveinek elemzése és magyarázata volt. Előadásaiiban fontos helyet foglalt el a filozófia egyetemes története, amelyben a kezdetektől Nietzsche-ig tárgyalta a filozófiai gondolkodás változásait. Gyakran hirdetett logikai, esztétikai és pszichológiai tárgyú előadásokat. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy kezdetben a filozófia, a pszichológia és a pedagógia oktatása is Bartók tanszékének volt a feladata.)

Kitüntetetten fontosak voltak azok az előadások, melyekben saját kutatási témáiról adott elő. Ilyen volt pl. *Az akaratszabadság problémája*, *A filozófiai antropológia problémája*, *Az erkölcsfilozófia története* vagy *A napjaink bölcséleti áramlatai*. Figyelmet érdemel – s nem tudom, a fiatal József Attila érzékelhette-e valamilyen módon – az az érdeklődés, amely Bartókban a költészet nagyjai iránt élt. Tanulmányt

⁴ Kissné Novák Éva: *Ecce homo. Böhm és Makkai antropológiája*. = Filozófia és teológia a magyar eszmetörténetben. Miskolc, 2003. Bíbor Kiadó.

⁵ L. a Böhm Károly Társaság alapításáról szóló tudósítást: *Református Szemle*, 1913. 313–315.

írt *Petőfi lelke* címmel, de megjelent értekezése *Arany János szellemi alkata* cím alatt is. A szellem problémája őt is éppúgy érdekelte, mint nagy mesterét, Böhm Károlyt. E hányatott történetű fogalom – a szellem – nem misztikus tartalmában tért vissza e két gondolkodó filozófiájában, hanem azzal a szándékkal, hogy helyettesítse azt a sokféle megnevezést, amely kellő körülhatárolás nélkül próbálta megragadni az ember lényegét. Ilyen kategóriákra gondolok, mint a tudat, a lélek, a jellem, a hajlam, a karakter, az ösztön, az érzelem, az értelem, az ész stb. Ezt a bizonytalan tartalmú sokféleséget kívánta leföldni Böhm is és Bartók is az *emberi szellem* fogalmával, melynek összetettségét mindegyikük pontosan ismerte. Ezt tárgyalja Böhm nagy rendszerének 2. kötetében, melynek *A szellem élete* címet adta, s ezt elemzi Bartók egyik legfontosabb művében, melynek jelentősége az európai filozófiában is kiemelkedő. A mű *A filozófiai antropológia alapproblémái* címmel 1929-ben jelent meg.

Tudományszervezői tevékenysége is jelentős mértékben hozzájárult a szegedi egyetem hírnevének növekedéséhez és terjesztéséhez. 1922-ben megindította, és mindvégig szerkesztette az *Acta Litterarum ac Scientiarum Regiae Universitatis Francisco-Josephianae Sectio Philosophica* kötetét. 1936-tól önálló filozófiai folyóiratot jelentetett meg *Szellem és Élet* címmel, amely 1944-ig 7 évfolyamot ér meg, és mindegyiket Bartók szerkesztette. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a 4. évfolyam 3. számát – 1940. szeptemberben – már Kolozsvárról keltezte, de még Szegeden nyomtatta. A 4. szám már Kolozsvárról is készült, mintegy jelezve a magyar történelem és a magyar kulturális élet jelentős fordulatait.)

Bartók életrajzi adataiból még egy nagyon fontos tényt szeretnék kiemelni. 1927-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett. Székfoglaló előadását 1928. január 16-án tartotta *A rendszer filozófiai vizsgálata* címmel. 1945-ben az Akadémia rendes tagjává választotta, de az 1949.évi átszervezéskor többekkel együtt törölték az akadémikusok sorából.

Az egyetemi közéletben is jelentős szerepet játszott. 1926–27-ben a bölcsészkar dékánja, a következő évben a szokásoknak megfelelően prodeán. Egyetemi pályájának csúcsát az 1939–40. tanév jelentette, amikor a következő év rektorává választották. De a bécsi döntéssel újra Magyarország részévé vált Erdély és Kolozsvár, s így 1940 szeptemberében Bartókot már a kolozsvári egyetem újrászervezése foglalkoztatta.

1940. október 24-én mint az újra megnyitott kolozsvári egyetem rektora tartotta meg székfoglalóját az erdélyi és a magyar szellem összefüggéséről. Azt hiszem, ez életének lélektani csúcspontja. Ám ez a boldog és tevékeny élet nem tartott sokáig. 1944-ben ismét menekülnie kellett a kincs Kolozsvárról. Életének erről az utolsó szakaszáról nem egészen megbízható információink vannak. Bartók először Szegeden próbált elhelyezkedni, de az egyetemi *Almanach* szerint nyugdíjazták. Nem jutott jobb sors az őt követő Halasy-Nagy József professzornak sem, pedig ő jelentős érdemeket szerzett a háborús korszakban. Bartók 1946–49 között még előadásokat tartott a Református Teológiai Akadémián.⁶ 1970-ben halt meg Budapesten.

⁶ Magyar életrajzi lexikon.

Az adatokban nagyon megbízható irodalomtörténész Péter László szerint József Attila egyetemi tanulmányainak első félévében Bartóknak három kurzusát is fölvette. Az *életről szóló tant*, Az *erkölcsfilozófia története* című kurzust és a *Filozófiai gyakorlatokat*. A második félévben a *Lélektan* című előadást. A gondos filológiai kutatások sem tudnak arról, hogy József Attila életére, költészetére jelentősen hatottak volna az említett előadások.⁷ Csak feltételezhetjük, hogy Bartók gondolatgazdag előadásai némely ponton megérintették a fiatal József Attila gondolkodását. Ennek szellemében hadd emeljek ki néhány gondolatot Bartók *Az erkölcsi érték története* című munkájából, melyet kurzus formájában József Attila is hallgatott, és *Petőfi lelke* című tanulmányából, amely jól mutatja, hogy Bartók nagyon fogékony volt a művészet és különösen a költészet alkotásai iránt.

Bartók az érték kutatásában a Kanttól tanult kritikai módszert követve jutott el ahhoz a megállapításhoz, hogy az érték az értékelés folyamatában válik láthatóvá az ember számára, s ebben három szempont vezérel bennünket: értékeljük az *élvezetet*, a *hasznót*, s végül eljutunk az *önérték* fogalmáig. Ezen a szinten válik világossá, hogy a tárgy, a dolog, a maga értékességét az értékelő alanytól kapja. Ha az alany gondolkodásának középpontjában az érzékiség áll, akkor a tárgynak azok a vonásai lesznek értékesek számára, melyek érzékiségének megfelelőek. Ha a haszon a legfőbb érték számára, akkor a hasznosság értékelődik föl, míg az a férfi, „akinek lelki súlypontjában a tiszta ész, a mindennek felett álló, és minden salaktól mentes tiszta nemes intelligencia áll [...] az általa felfogott tárgyra is intelligenciájának fényét vetíti, és a tárgy központjába azokat a vonásokat állítja, amelyek ennek az intelligenciának megfelelőek.”⁸ Gondolatmenetét így zárta: „Az élv és a haszon értéke korlátok közé van szabva. Az intelligencia határtalansága az ő érteke. Röviden az intelligencia a legfőbb érték, az önérték, minden érték forrása és mérője.”⁹ Az önértéknek három alapformája létezik: az igaz, a jó és a szép, s ennek alapján beszélünk logikai, erkölcsi és esztétikai értékekről.

Az erkölcsiség területe az akarat, közelebbről az akarat megvalósulása cselekedetekben. „Az akarás folyamatában az Én állásfoglalása az a mozzanat, amelynek értékétől a cselekedet értéke elsősorban függ.”¹⁰ Ebben jelenik meg tulajdonképpen az Én transzcendentális szabadsága. Az Én ugyanis választhatja a hazaszeretetet vagy a hit értékét, s ennek oltárán akár saját életét is föláldozhatja, mert az embert saját intellektusa – használjuk Böhm és Bartók kedves és sokat mondó kifejezését –, szelleme vezérli, a nemes, szabad és tiszta ész, a mindennek fölött álló és uralkodó intelligencia. Ezért tartja oly sokra Platón etikáját, mert abban megvalósul az igazi intellektualizmus. „A belátás uralma a szabadság s [...] az erkölcsi autonó-

⁷ Péter László: József Attila Szegeden. Szeged, 2005. Szabolcsi Miklós: *Fiatál életek indulója*. Bp., 1963.

⁸ Bartók György: Az erkölcsi érték filozófiája. = Bartók György: *Válogatott filozófiai írások*. Pro Philosophia. 2001. 167.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo. 178.

mia gyökere az ész, amelynek szavára hallgatva legyőzhetjük az élvezetek és vágyak ostromló erejét” – hangsúlyozza *Az erkölcsi értékeszme történetében*.¹¹

Bartók Petőfiről szóló tanulmányának *Kísérlet az esztétikum megértésére* alcímet adta, s vizsgálódását azzal a kérdéssel indította, hogy mi alkotja az esztétikum lényegét. De nem kevésbé izgatta az a rejtély, amely sokakat foglalkoztat (ma is: honnan ered a műalkotás értéke? Bartók úgy vélte, hogy a művész lelkében már csíráállapotban benne van minden, ami majd létrejön. „A csírában lappangó belső forma keresi az anyagot, amelyet formáljon”, s ennek egy-egy jelét látta Petőfi vándorszínészéletében vagy katonáskodásában. Azt hiszem, ma sem tudjuk megmondani, hogy a művész öröklött képességei, életének eseményei, s mindazok a hatások, melyek életében érik, milyen szerepet játszanak a művek létrejöttében, mikor melyiknek van meghatározóbb jelentősége. Nem vitatható, hogy pl. József Attila hányatott élete lényeges szerepet játszott költészete témáinak megválasztásában, látásmódjában, politikai állásfoglalással fölerő verseinek üzenetében. De az életrajzi tények nem adnak magyarázatot arra a megrendítő őszinteségre és filozófiai látásmódra, amely például a *Minden rendű emberi dolgokhoz* c. versét jellemzi.

*És az ember, szegény ember csak lapul belül,
Benn, magában s ezer árccal egymagában ül,
Három láng nő homlokából, zengő mély virág
És zokognak, elzokogják a litániát:*

*„Én csak voltam! – Én, jaj, vagyok! – Én meg csak leszek!
Leszaggattak, elültettek, fognak rossz kezek,
Életünk az ember kedve, hanem hol van ő,
Hol az ember? Hát hiába teremtetts elő?”*

*És az ember, szegény ember, csak lapul belül,
Feje körül zengő szavak villáma röpül;*

Magad vagy és magad maradsz magadnak rabul!”¹²

A 20. század emberének megrendítő élménye a magány, az elidegenedés, melyről filozófiai művek sora értekezik. De például Heidegger zseniális szellemi lelménye, a *Dasein*, a *Jelen való lét* fogalma, s ennek korrekt filozófiai kifejtése nem mond el többet az ember kozmikus magányáról, világba való belevetettségéről, mint József Attila idézett sorai. Épp ezért Bartók nagyon jó nyomon haladt, amikor az esztétikum hatását kutatva az emberi szellem kevésbé ismert titkaira utalt.

Igazat kell adnunk Bartóknak abban is, hogy az esztétikum egyik fontos jellemzője a szellem formaadó tevékenysége, amelyet teremtésnek nevezett. Megfogalmazása

¹¹ Bartók György: *Az erkölcsi értékeszme története*, Szeged, 1926. 104.

¹² József Attila összes versei és műfordításai. 1963. 191. Magyar Helikon.

szerint az esztétikum testvére az igaznak és a jónak; további jellemzője, hogy mindig a lényegét tükrözteti, s benne az ideális érték követése figyelhető meg.

Finom érzékkel írta le a műalkotás születését, amely „a lélek teljes megrendülésével jár”.¹³ Nagyon pontosan fogalmazott a tartalom és forma viszonyáról. A tartalomnak és a formának meg kell találniuk egymást. „A tartalom a forma által él; a forma a tartalom nyér hangzást.”¹⁴ A műélvezetben nem válik el a tartalom és a forma. Többször hangsúlyozta az intuíció szerepét mind a műalkotásban, mind a műélvezetben. Míg a tudásban diszkurzív úton haladunk, a műalkotásban az egésztest ragadjuk meg intuíció által. Ezért van, hogy egy dráma vagy egy festmény többet elmond az adott kor szemléletéről, gondolkodásmódjáról, mint néhány tudományos értekezés. Bartók tisztelt mesterétől Böhm Károlytól vette át a projekció fogalmát. Mint Böhm, ő is vallotta, hogy az ember kivetíti saját énjét, szellemét az őt körülvevő világba. S ha ez valahol jól érzékelhető, akkor az az esztétikum világa. A műalkotásban a költői szellem önmagát valósítja meg, a kivetítés a művész esetében bizonyos fajta önábrázolás. Ezért olyan megrendítő a mű megszületésének pillanata, hiszen ott és akkor a művész magát mutatja meg sebezhetően, pőrén, őszintén. Ez adja a műalkotás sajátos varázsát, a katarzisz lehetőségét, ha megértjük ezt a gyönyörű titkot.

Nincs hiteles forrásunk arról, hogy József Attilára miként hatottak Bartók György előadásai. Az eddig ismert dokumentumok nem tartalmaznak reflexiókat Bartók előadásairól. De joggal feltételezhetjük, hogy az a professzor, aki – a röviden idézett szövegek tanúsága szerint is – nagy tisztelettel adózott az embernek általában, a művésznek, a költőnek pedig különösen, megérintette József Attila lelkét is a maga korrektül átgondolt, az emberi teljesítményekre nagyon érzékenyen reagáló filozófiájával. Meggyőződésem, hogy nemcsak Petőfire, de József Attilára, sőt magára Bartók Györgyre is igaz az a gondolat, amelyet Petőfiről szóló tanulmányában fogalmaz meg: „A bekeretezett, külső, látható egységben a projekció közvetítésével a léleknek tömör, belső egysége jelenik meg előttünk.”¹⁵ Miként költőinkről – életükről, élményeikről, gondolkodásukról, örömeikről és fájdalmaikról, szerelmeikről – a ránk maradt költemények, úgy e jeles professzorról – filozófiájáról, szemléletmódjáról, világlátásáról, emberekhez való viszonyáról – előadásai és nyomtatásban megmaradt művei vallanak.

¹³ Bartók György: Petőfi lelke. Bp., 1922. 16.

¹⁴ Uo. 21.

¹⁵ Uo. 66.

FARAGÓ M. JUDIT

Zehery Lajos oktatói tevékenysége és a szegedi jogászképzés kezdetei

„- Ó Uramisten, ne légy Te a Jóság
Ne légy más, mint az Igazságos Úr.
Több kalászt adj, de azért el ne vedd a
Rózsát.

Vagy ne maradj vén Kozmosz-palotádba,
Gyere ki, nézd meg - szolgád mit csinál?
Ronggyá nem mosná élet-subád ember
Átka.

József Attila

Bizonyára mindannyiunk számára ismerős sorokat idéztem József Attila *Lázadó Krisztus* című verséből.

Amikor fölkérést kaptam a mai előadásra, egyértelmű volt számomra a szervezők szándéka, a József Attila korabeli egyetem fölidézése. Föltettem azonban magamnak a költői kérdést: mit tehet ehhez egy jogász? Ekkor került kezembe József Attila idézett verse, melyről az életrajzi adatok alapján kiderül, milyen nagy port vert föl.

A vers 1924 elején jelent meg a Kék Madár című folyóiratban, amely ellen előbb a Kelet Népe intézett támadást, majd még az év első felében az ügyészség indított miatta istengyalázási pert. József Attilát előbb nyolc hónap fogházra és 200 000 korona pénzbüntetésre ítélte, később a Tábla 8 hónapról 1 hónapra csökkentette az elzárás idejét, végül a Kúria 1925. március 4. napján fölmentette őt. A sajtó sokat foglalkozott a perrel és az ítélettel.

Ha a fantáziámat egy kicsit szabadjára engedem, még azt sem tartom kizártnak, hogy ebben az időszakban a szegedi egyetem büntetőperjogi tanszékének fiatal oktatója, Zehery Lajos, aki számtalan területre kiterjedő oktatói munkája során szinte valamennyi szemeszterben új és újabb témakörökben hirdetett előadásokat – a sajtóbüntetőjog témakörében meghirdetett előadásán a hallgatóság előtt említést tesz József Attila peréről, aki talán a hátsó sorban ülve hallgatta végig.

Véleményem szerint egy egyetem, egy tanszék munkáját és „történetét” tanárainak, professzorainak munkássága jellemez. Ezért szeretném tanszékünk történetét néhány jeles oktatóján keresztül bemutatni.

A büntetőjogi tudományok oktatása karunkon – eltérően más egyetemektől – soha nem vált szét különböző tanszékekre, hanem az ide vonható valamennyi stúdiumot a büntetőjogi és büntetőeljárás-jogi tanszék gondozta.

Az első tanár, akinek a munkássága visszanyúluk Kolozsvárra, Finkey Ferenc volt: 1921-ben az egyetem indulásakor került Szegedre, és lett a büntetőperjogi tanszék tanára.

A kezdeti időszakban a tanszék nyilvános rendes tanára Heller Erik volt. 1925-től 1940-ig Szegeden, '40 után a kolozsvári egyetemen folytatta oktatói munkáját. Szegedi éveit alatt jelent meg 750 lap terjedelmű munkája a büntetőjog általános részéről, mely megalapozta a szegedi büntetőjogi iskolát. Megszállottja volt szakmájának, a halál az íróasztal mellől ragadta el, élete utolsó napjait is kutatással töltötte.

A kar legendás professzora volt Schultheisz Emil: 1919-től nyugdíjba vonulásáig, 1957-ig volt a büntetőjogi tanszék vezetője. Kiemelkedően jó előadó volt, előadásait mindig telt ház előtt tartotta.

A tanszék vezetését tőle Fonyó Antal át. Joviális úriemberként tartották számon; szerény, de mindig vitára kész ember volt.

42 éven át volt fáradhatatlan oktatója a tanszéknek Tokaji Géza. *A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban* című művéért nyújtott díjat kapott.

Tanszékünknek ma is köztünk élő *nagy öregje* Cséka Ervin professzor. Róla csak néhány személyes hangú megjegyzést tennék, hiszen ő a mai napig aktívan jelen van tanszékünk munkájában.

Ennek az oktatói gárdának méltatlanul elfelejtett tagja volt Zehery Lajos is. Ezt a hiányt igyekeztünk pótolni, és egyben hagyományt teremteni, amikor a korábban tevékenykedő professzorok életútját és munkásságát kezdtük több kollégával együtt kutatni megismerésük és megőrzésük végett.

Ehhez alkalmul szolgált 1993-ban egy kerek évforduló: ekkor tudományos emlékülés keretében emlékeztünk meg Zehery Lajos születésének 100. évfordulójáról.

Zehery Lajos 1893. október 5-én született Szegeden. Édesapja a hódmezővásárhelyi királyi járásbírósnak elnöke volt. Zehery Lajos elemi iskoláit Hódmezővásárhelyen végezte, és középiskolai tanulmányait is a helyi református főgimnáziumban folytatta.

Felsőfokú tanulmányait 1911–15 között Kolozsvárt a magyar királyi Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán folytatta. 1915-ben jelent meg első tanulmánya az egyetem büntetőjogi szemináriumának tudományos dolgozatai sorozatában *A vádelhelyezés a büntető per jog alapvető elveinek szolgáltatásában* címmel. A sorozat Finkey Ferenc gondozásában jelent meg, akihez később baráti szálak is kötődtek. Finkey Ferenc 1916-ban megjelent tankönyvének előszavában megemlékezik közreműködéséről a tankönyv elkészítésében.

Az igazságügyi miniszter Zehery Lajost 1916. május 11-én jegyzővé nevezte ki a budapesti büntetőtörvényszékhez. 1917-ben a király képviselőjében gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter jelenlétében avatták *sub auspiciis Regis* („királygyűrűs”) jogi doktorrá.

Pályája 1918-tól, amikor törvényszéki tanácsjegyzővé lépett elő, egyenesen ívelt fölfelé. 1919. február 27-én szolgálatértelre az Igazságügyi Minisztériumba rendelték. 1921. január 1-jén már bírósági fogalmazó, egy évvel később pedig bírósági titkár lett.

Életében 1922 több szempontból is fontos év. Június 16-án igazságügy-miniszteri titkárrá nevezték ki. Még ebben az évben habilitált, és a büntető perjog magántanára lett a szegedi egyetemen. Már említett sokoldalúságát bizonyítja az a számtalan területre kiterjedő oktatói munka, melynek során szinte valamennyi szemeszterben új és újabb témakörökben hirdetett előadásokat. Ezek közül néhány: *Büntetőjogi praktikum*, *Sajtóbüntetőjog*, *Perorvoslatok a büntető perben*, *A fiatalok büntetőjoga*, *A tanúvallomások lélektana*, *Sajtóbüntetőjog és rádió-büntetőjog*.

Bíróági munkája és oktatói tevékenysége mellett tudományos tevékenységet is folytatott. Számos tanulmánya jelent meg ebben az időben; főként a bűnvádi eljárásjoggal és bűnügyi nyomozástannal foglalkozott. Szívesen tett azonban kitérőket a tudomány más területeire is. Az *öngyilkosság mint a társadalmi élet tömegjelensége* című dolgozatában az öngyilkosságra vonatkozó statisztikai adatok elemzése és összehasonlítása alapján vont le értékes következtetéseket.

Elméleti ismeretein túl gyakorlati tapasztalatait kamatoztatta, amikor 1925-től elvállalta a Büntető Jog Tára főszerkesztői feladatait, és ezt 1944-ig folyamatosan ellátta.

Oktatói tevékenységének kiszélesedését jelentette, hogy az 1927/28. tanévtől meghívott szakelőadóként működött közre a műegyetemen. Feladata volt a közgazdasági és kereskedelmi osztályon szervezett jogi enciklopédiai tanszék keretében a műszaki osztályok hallgatói részére jogi ismeretek oktatása, valamint a magánjog és a büntetőjog tananyagának oktatásával kapcsolatos teendők ellátása.

Ebben az időszakban közreműködött Angyal Pállal és Degré Miklóssal az *Anyagi és alaki büntetőjog* című könyv megírásában. A kétkötetes mű szerzői a hatályos büntetőjogszabályok összegyűjtésén túl, ehhez kapcsolódva, földolgozták a Büntető Jog Tára 1–77. kötetében közölt joggyakorlatot is. Zehery Lajos jelentős részt vállalt ebből a munkából. Francia, török, svéd, német jogi folyóiratokban is jelentek meg írásai, amelyekben a magyar igazságügyi szervezet és a magyar jogrendszer vezető elveinek összefoglaló ismertetését adta.

Életének fontos és meghatározó jelentőségű időszaka 1930/31., amikor hivatalos megbízás alapján Franciaországban tartózkodott. Nyolc hónapos párizsi tanulmányútján főként a büntetőeljárás előkészítő és szakaszának rendszereit, az igazságügyi szervezetet, az igazságügyi továbbképzést és a jogi szakoktatást vizsgálta.

Hazatérte után a Collegium Hungaricum Szövetség francia csoportjának vezetője lett. A szövetség összefogta és irányította az állami és egyéb ösztöndíjak alapján tanulmányokat folytató korábbi ösztöndíjasok munkáját, és fontos szerepe volt a magyar–francia tudományos kapcsolatok ápolásában is. Zehery Lajos külföldi útjai során járt még Ausztriában, Németországban és Svájcban is.

A büntetőjog és a bűnvádi eljárásjog reformjának kérdése a jogirodalomnak ezekben az években már gyakran megjelenő témaköre. Zehery Lajos is foglalkozott ezzel, elsősorban a perorvoslat reformjával. Ezt taglalta *A büntetőjogi perorvoslati rendszer reformja* című előadásában, amelyet M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Baráti Egyesületének Jog – és Államtudományi Szakosztályában tartott. Az egyfokú perorvoslati rendszert nem tudta magáévá tenni, nem csupán a magyar bírói szervezet történeti struktúrájának megóvására irányuló belső indítekből, ha-

nem reális, gyakorlati okokból sem; álláspontja szerint az egyfokú perorvoslat rendszere semmiképpen sem jelenti, hogy egy perorvoslat kiküszöbölésével az érvényesítendő perorvoslatok száma a felére száll le. Véleménye szerint „oka ennek a magyar néplelek különösebb perlekedő hajlandósága, az a szándékon át beidegződött felfogás, hogy csak az az ítélet jó, vagy csak inkább elfogadható, amelyet a lehető legvégső fórum hozott meg, s amely gyakran belső meggyőződés nélkül is csupa dacos macacsságból felviszi a jussát, ha kell a királyig. A mi népünk lelkületéből, hiába, hiányzik a bírói ítélet szentségének az az eléggé alig értékelhető tisztelete, amely olyan különös belső erőt kölcsönöz pl. az angol igazságszolgáltatásnak.” *

1933. július 7-én egyetemi címzetes nyilvános rendkívüli tanári címet kapott Szegeden, amely nyilvánvalóan oktatói munkájának elismerését is jelentette, miatt hivatali munkájában is előrehaladt: 1935-ben már miniszteri tanácsosi címet és jelleget kap.

Számos elfoglaltsága mellett gyakran és szívesen tartott tudományos előadásokat a legkülönbözőbb helyeken és alkalmakor. Például az Egyetem Barátainak Egyesülete hódmezővásárhelyi csoportja előtt, Sátoraljaújhelyen a Kazinczy Körben, az Uránia Egylet előtt Vácott, a Szabadliceumban Hódmezővásárhelyen.

Munkásságát különféle díjakkal ismerték el. Így 1937-ben a kormányzó Signum Laudis kitüntetésben részesítette. 1940 újabb jelentős időszak életében: ebben az évben távozott a szegedi egyetemről. Az újonnan szervezett szegedi. Horthy Miklós Tudományegyetemen ugyanis átmenetileg a jogi és államtudományi karon szünetelt az oktatás. Távozása összefüggésben lehetett azzal a fontos eseménnyel is, hogy december 30-án az Igazságügyi Minisztériumban való folytatólagos alkalmazásával kúriai bíróvá nevezték ki.

Az egyetemi oktatás és a tudományos szakirodalom eredményes művelése elismerésül a kormányzó 1941. augusztus 23-án az egyetemi címzetes nyilvános rendes tanári címet adományozza neki.

A zavaros történelmi események jelentős hatással lettek pályájára, 1945 kettétörte bírói pályafutását, noha a budapesti népbíróság mint igazoló fellebbezési bíróság 1945. július 26-án Nb.ig.II. 40/1945-5. sz. határozatában egyetemi tanári közszolgálatát minden tekintetben érintetlennek és akadálytalannak állapította meg. Ennek alapján 1950-ig oktatott a budapesti József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen. Az egyetem átszervezése után az újonnan létesített Marx Károly Közgazdasági Egyetem oktatási rendjében a büntetőjog az addigi önálló keretben nem szerepelt, így oktatói munkája megszűnt.

1968. február 17-én bekövetkezett haláláig már nem publikált.

*

* A büntetőjogi perorvoslati rendszer reformja. Szeged, 1932. 20.

Engedjék meg, hogy előadásom végén személyes élményeimet is elmondjam. Amikor Zehery Lajos munkásságát kezdtem kutatni, az a kivételes szerencse ért, hogy találkozhattam Zehery Lajos Budapesten élő fiával, Zehery Miklóssal. A következő történetet ő mesélte el. Édesapja állami és egyházi megbízásból a harmincas évek elejétől – mintegy húsz éven át – a negyvenes évek végéig évenként az ország számos gimnáziumában ellátta középiskolai érettségi-vizsgák elnöki teendőit is. Ezt a munkát igen nagy érdeklődéssel és lelkiismeretességgel végezte. 1943-ban a budapesti zsidó fiúgimnáziumban végzett elnöki munkájáért az iskola igazgatója külön levélben mondott köszönetet, kiemelve abszolút igazságosságát, amely az akkori méltánytalan korlátozások közepett az érettségizőknek és az iskolának egyáltalán nem volt közömbös.

Egy másik adalékkal Zehery Lajos leánya, Zehery Éva szolgált. Elmesélte, hogy édesapja ritkán beszélt tanítványairól, de József Attilát többször emlegette mint föltűnően okos, szelíd, szomorú, magába húzódó fiatalembert, akivel többször beszélgetett, és aki talán még lakásukon is járt.

Ezért is vallom évek óta, hogy fontos feladtunk a múltunk megismerése és megőrzése, mert ebben rejlik jelenünk és természetesen a jövőnk is.

Ortvay Rudolf a Ferenc József Tudományegyetemen (1909-1928)

E konferencia szervezői – mint a szegedi egyetem elméleti fizikai tanszékének vezetőjét – arra kértek, hogy tartsak előadást Ortvay Rudolfról és a szegedi egyetemi fizikaoktatás kezdeteiről. Ennek a kérésnek az az alapja, hogy József Attilának az 1924/25. tanév II. félévi tanulmányairól fennmaradt anyakönyvben szerepel Ortvay Rudolf *Az anyag korpuszkuális elmélete* c. heti 3 órás tantárgya. Ez az anyakönyv, amely József Attila leckekönyve alapján készült, Ilia Mihály tanár úr gondosságának köszönhetően két példányban maradt fenn. Az egyik példányt a József Attila születésének 90. évfordulója alkalmából tartott egyetemi ünnepségen a bölcsészkar dékánja, Bernáth Árpád átadta a természettudományi kar dékánjának, Varga Károly vegyészprofesszornak. Az átadási ceremónia eszmei megalapozásaként Szigeti Lajos Sándor *József Attiláról mint hallgatóról*, illetve Gyémánt Iván *József Attila és a természettudományok* címmel tartottak előadást. Az előadások szövege a SZEGED c. folyóiratban (kulturális magazinban) megjelent.

Ortvay Rudolf a fenti, 1924/25. évi előadásai alapján 1927-ben könyvet jelentetett meg *Bevezetés az anyag korpuszkuális elméletébe* címmel (Bp., 1927. Magyar Tudományos Akadémia). A könyv előszavának első lapját két okból is érdemes elolvasni: egyrészt dokumentálja, hogy az előadást valóban József Attila egyetemi évében tartotta, másrészt a korpuszkuális szemléletmódnak a fizikai kutatások középpontjába kerülését, a kvantummechanika megszületése előtti izgalmas időszakot érzékelteti.

Ortvay Rudolf emléket márványtábla őrzi Szegeden, a Klauzál téren, a Kárász-ház oldalán; születésének 100. évfordulóján a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége állította.

Ortvay Rudolfról bőségesen található irodalom, pl. az interneten magyar adattárakban 567 találatot regisztráltam (a legfrissebb ez az előadás).

A kolozsvári egyetem matematikai fizikai tanszékének vezetését 1916-ban pályázta meg és nyerte el. Az életrajzi előzmények röviden a következők:

Szigorú katolikus nevelést kapott a pesti Ferenc József Nevelőintézetben, ahová tízéves korában került be, és a pesti egyetemi katolikus főgimnáziumban, ahol irodalmi, filozófiai vonzalmát és műveltségét szerezte. A családi hagyományokat követve két évet tanult a pesti orvoskaron. 1905-ben (Einstein *csodálatos éve*, amely miatt 2005-öt az ENSZ a fizikai évvé nyilvánította) átiratkozott a bölcsészkarra, ahol matematikát és fizikát tanult. 1907/08-ban Göttingenben matematika-fizika szakon olyan matematikusoktól tanult, mint Hilbert, Minkowski és Felix Klein. 1909-ben került Kolozsvárra. Ezekről az évekről már saját maga számolt be tanszékvezetői pályázatában:

1909. évi február hó 1-től 1912. év február hó elsejéig a kolozsvári F. J. Tudományegyetem természettani intézeténél megbízott tanársegéd, 1912. év február 1-től 1912. év szeptember 1-ig első tanársegéd voltam ugyanott. Tanársegédi működésem ideje alatt az előadások előkészítésében segédkeztem, és a kísérleti gyakorlatokat vezettem, azonkívül kísérletileg foglalkoztam a folyadékok dielektromos állandójának nyomással való változásával, amit tárgyaló értekezésemmel megszereztem a doktori oklevelet. Behatóbban óhajtván elméleti fizikával foglalkozni, külföldi tanulmányútra mentem, amit a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi minister úr a 2000 koronás utazási ösztöndíj kétszeri kiutalása által lehetővé tett. Így néhány hónapot Zürichben töltöttem, hol Debye tanárnál dolgoztam, majd két évet Münchenben, hol Sommerfeld tanárnál dolgoztam.

Két fontos cikket írt ottani munkáiból a szilárdtestek rezgéseiről és termikus tulajdonságairól; az Einstein-féle fajhőmodelt sikerült lényegesen továbbfejlesztenie. Visszatért Kolozsvárra, és *Az anyag és elektromosság kinetikus elmélete* tárgyából magántanári képesítést szerzett. Hőtant és elektrodinamikát adott elő, és 1916-ban, amikor hírneves elődje Farkas Gyula nyugalomba vonult, elnyerte a „matematikai természettan tanszék” vezetését.

Amikor Kolozsvárt elfoglalták a románok, az egyetem Budapestre menekült, majd a tragikus Trianonnal végleg megszűnt a visszatérés lehetősége. Budapesten Fröhlich Izidor az elméleti fizika vezetője, hírhedten konzervatív. Ez az oka annak például, hogy a később nemzetközileg is kiemelkedően sikeres Lánosz Kornél (Cornelius Lanczos) (1893–1974) Ortvay Rudolfnál, vagyis a szegedi egyetemen doktorált:

Azonkívül kapcsolatba jöttem Ortvay Rudolffal. Talán ma nem nagyon sok ember tudja, hogy Ortvaynak milyen óriási érdemei voltak a magyar fizika fejlesztése körében. Ugyanis ő Sommerfeldnek volt a tanítványa, nagyon jól megismerte nála a modern fizikát. [...] 1921-ben doktoráltam a szegedi egyetemen, akkor ez az egyetem mint emigráns egyetem volt, tulajdonképpen csak névleg létezett, mert később ment Szegedre, de már úgy hívták hogy Szegedi Tudományegyetem, úgyhogy én a szegedi egyetem doktorának tartom magam, és tartottam magam egész életemben, és még vagyok győződve róla, hogy ez joggal így van. (Idézet Lánosz Kornéltól.)

A 20. századi magyar történelem szomorú, tragikus, zűrzavaros állapotát tükrözi ez a különleges, jogilag is fonák valóság: Lánosz Kornél úgy doktorált a Szegedi Tudományegyetemen, hogy valójában nem is járt Szegeden, csak jóval később, 1973. augusztus 23-án, az itt megrendezett fizikus vándorgyűlésen. Talán nem érdektelen fölhívni az egyetem vezetőinek figyelmét, hogy az egyetemi dokumentumok „nem tudnak” arról, hogy ez a nagy tudós („világraszóló magyar”) talán a szegedi egyetem első doktora volt.

Ortvay Rudolf szegedi évei 1921–1928 közé estek. Fontos egyetemi posztokat töltött be, feladatokat látott el: a matematikai természettan tanszék vezetője, az egyetem alapítása ötvenéves évfordulója ünnepi előkészületeinek szervezője, a „társadalom áldozatvállalásának biztosítására létrehozott propagandabizottság” tagja, az Acta szerkesztője, majd az 1923/24. tanévben dékán: ekkor költözött Szegedre. Heti 5–7 órában tartotta előadásait *Mechanika*, *Elektrodinamika*, *Térmodynamika*, *Bevezetés az anyag korpuszkuláris elméletébe*, *Matematikai fizikai szeminárium* címmel.

Igen tevékeny tagja volt számos tudományos társaságnak és egyesületnek, így a *Deutsche Physikalische Gesellschaft*nak, a *Deutsche Mathematische Vereinigung*nak, az *Astronomische Gesellschaft*nak, a *Magyar Filozófiai Társaságnak*, a *Stella Csillagászati Egyesületnek*, az *Eötvös Loránd Matematikai és Fizikai Társulatnak*, a *Magyar Aeroszövetségnek*, és 1925-ben tagja lett a *Magyar Tudományos Akadémiának*.

Szegedi éveiben rövid, népszerűsítő cikkeket írt a Természettudományi Közlönybe (*A repülés dinamikája*, *Rövid idők mérése*), a modern fizika szempontjából szólt hozzá filozófiai kérdésekhez a Magyar Filozófiai Társaság lapjában, az Athenaeumban (*A kauzalitás problémája a fizikában*, *A tér és idő problémája Kantnál és az exakt tudományokban*), a születőben lévő kvantumelméletet ismertette a Matematikai és Fizikai Lapokban, a Stella Almanachban és a Magyar Chemiai Folyóiratban (*Törvényszerűségek az elemek spektrumaiban*, *A kvantumelmélet axiomatikus felépítése Heisenberg, Born és Jordan szerint*, *A vegyérték problémája a kvantummechanikában*, *A Pauli-elv és az elemek periódusos rendszere*).

1928-ban vette át a budapesti elméleti fizikai tanszék vezetését. 1929-ben elindította a róla elnevezett (napjainkban is létező) szemináriumsorozatot, a legendás *Ortvay Kollokviumokat*, amelyeknek a korabeli legnevesebb és épp a kollokviumok hatására híressé váló fizikusok: *Sommerfeld*, *Heisenberg*, *Debye*, *Wigner*, *Neumann*, *Teller*, *Lánczos*, *Bay*, *Tisza László*, *Selényi*, *Békéssy*, *Bródi stb.* voltak az előadói és hallgatói, és ezzel megalapozta a magyar elméleti fizikai iskolát.

Előadásairól Ottlik Géza *Próza* c. könyvében így írt:

Az elméleti fizikát a zseniális Ortvay Rudolf adta elő. Ha reggel, hétfőn –szerdán –pénteken órája volt – Elektrodinamika (de Vektoranalízis is lehetett a címe, vagy Lineáris algebra) – , az ember aznap már jókedvűen ébredt, tele boldog várakozással.

A hadszíntérre változott Budapesten 1945. január 2-án, egy nappal 60. születésnapja után, mély depresszióba zuhanva a betegségektől, az ostrom megpróbáltatásaitól és a reménytelen küzdelemtől, hogy zsidó származású munkatársait megmentse, öngyilkosságot követett el.

Péter László professzor néhány évvel ezelőtt javasolta, hogy a Rerrich Béla téri levő Béke épületet Ortvay Rudolfról nevezzük el. Azt hiszem, e javaslat megvalósításával a szegedi egyetem méltó emléket állítana neki.

Egy tudós diabolizálása – Horger Antal portréjához¹

Legyen azzal tisztában minden művelt ember, és ne felejtse el soha, hogy a tudomány művelése, különösen pedig a magyar tudományok művelése, a haza oltárán hozott legnagyobb áldozatot jelent. Mert igen-igen csekély kivétellel azonos az élet világi örömeiről és javairól való teljes lemondással.

*Horger Antal
Magyar szavak története.
Szeged, 1923. szeptember 1.*

Horger Antal korának egyik legjobb nyelvésze volt. Munkáit a mai napig méltányolják a szűkebb szaktudományban. Tudományos munkásságát ugyanakkor alig méltatják születésének és halálának évfordulóin; a nyelvészeti szakfolyóiratok nem emlékeznek meg róla; hozzáférhető életrajza nincsen; inkább életrajzi forgácsokról beszélhetünk. Neve a vaskalapos, konzervatív, a művészi értékek iránt csöppet sem fogékony, korlátozott nyelvész szinonimájává vált, aki életre szóló sebet ejtett József Attila lelkén. A lelki élmény földolgozatlanságára utal a költőnek 1937-ben írt *Születésnapomra* c. verse, amely megőrzi az örökkévalóságnak a nyelvészprofesszor nevét, és egyszersmind elindítja az irodalomtörténeti szitokszóvá válás útján.

Horger Antal gazdag tudományos munkásságának tárgyalása előtt szeretnék a róla az utókorban kialakult képpel is foglalkozni, hiszen tudományos működésének megítélése sem volt független a vele kapcsolatos legendáktól.

Ki volt ez az ember? Mivel életrajzírója nincsen, forduljunk hozzá, magához! 1921-ben beadta jelentkezését és önéletrajzát a szegedi Ferenc József Tudományegyetemre.

Életrajzom²

1872. május 18-án születtem, Lugoson, Krassó-Szörény megyében, és ugyanott végeztem a gimnáziumot is. Bölcsészeti tanulmányaimat a budapesti egyetemen végeztem, s 1898-ban középiskolai tanári oklevelet kaptam a magyar és német nyelvből és irodalomból. 1896-tól 1906-ig mint helyettes, majd rendes tanár a brassói áll. főreáliskolában, 1906-tól 1911-ig a budapesti VI. k. áll. leánygimnáziumban működtem. Közben egyévi tanulmányi szabadságom volt, s ekkor 1909/10

¹ Itt szeretném megköszönni Hoffmann Ildikónak és Péter Lászlónak az anyaggyűjtésben nyújtott értékes segítségét.

² H. Tóth Ilona, Szeged [folyóirat], 2001. 7. sz.

telén különféle nyelvészeti előadásokat hallgattam a lipcsei egyetemen, 1910 márciusától augusztus végéig pedig finn nyelvi ismereteim gyarapítása céljából Finnországban tartózkodtam.

1911 szeptemberében a budapesti áll. Erzsébet-Nőiskola polg.[ári] isk.[olai] tanítóképző intézetéhez helyeztettem át. A világháború kitörése után, 1914. november 1-én bevonultam katonai szolgálatra, és mint tart.[alékos]-százados 1918. november közepéig, a leszerelésig teljesítettem szolgálatot. Ezen idő alatt 32 hónapot töltöttem künn a harctéren, számos kisebb-nagyobb harcban vettem részt, s megkaptam a Signum laudist és a német vaskeresztet. A leszerelés után ismét elfoglaltam tanári székeimet, és 1920. január havában megbízott a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr a közben főiskolává átszervezett Erzsébet-Nőiskola és a vele kapcsolatos Apponyi-kollégium igazgatásával.

A budapesti m. kir. Tudományegyetem bölcsészeti kara 1913-ban a magyar hangtan és szótan magántanárává képesített. 1919 óta levelező tagja vagyok a Szent István Akadémiának és a helsingforsi Finn-ugor Társaságnak.

Budapest, 1921. október 7.

Dr. Horger Antal
főiskolai igazgató
egyetemi magántanár

Mítosz és valóság: egy diabolikus nyelvész³

Horger Antalnak József Attilával kapcsolatos ismert konfliktusa kellő táptalaja lett újabb és újabb mítoszoknak, amelyek a tudóst a magyar irodalom első számú közellenségének szerepében láttatták, aki ráadásul a társadalmi haladás és a munkássztály ellensége is.

Az első mítosz: Horger a néphatalom ellensége

A háború után az Erzsébet nőiskola és az Apponyi Kollégium igazgatói székébe került. Az Erzsébet nőiskola igazgatói székében a Tanácsköztársaság időszaka által fölemelt Berzeviczy Gizellát váltotta föl, akit Horger mélységesen elítélt. Az 1920. március 12-i tárgyalás jegyzőkönyve szerint elődje fő bűnének tartotta, hogy a szociológia-órákon Marxot Krisztussal hasonlította össze, és hogy elődje a vezető megszólítással váltotta föl az igazgató titulust, valamint a tanár helyett nevelőt kellett mondani. Horger az igazgatóság idején már egyetemi magántanár, akadémikus volt; aligha a karriervágy hajtotta, sokkal inkább saját erkölcsi meggyőződése, amikor harcot hirdetett kommunista elődje ellen.

³ Az alábbi három életrajzi fejezetet (Horger a néphatalom ellensége, Horger az irodalom ellensége és Horger a tudomány ellensége) teljes egészében Murányi Gábor adatokban gazdag cikkére építem (Heti Világgazdaság, 1997. 9. sz. 85–88).

Akik nem elégedtek meg ezzel, azt is állították, hogy Horger Antal 1920-ban korábbi főnökét a Budapestet megszálló román hadsereg hatóságánál írásban följelentette. Ezt írásos forrás nem erősíti meg – az tény, hogy a Berzeviczy elleni perben a vád tanúja volt. Mint ahogyan az is tény, hogy a Tanácsköztársaság után összehívott értekezleten a maga erkölcsi nézőpontjából joggal mondhatta, hogy mivel „a vörös farsang véget ért”, az „úgy nemzeti, mint tudományos és erkölcsi szempontból egyaránt [...] reánk oktrojált vezetőt azonnal el kell távolítani”.

Hogy Horger nem volt munkásellenes, nem nézte le arisztokratikusan a kétkézi dolgozókat, azt éppen szegedi éveinek egyik mozzanat mutatta: a Szeged 1925. január 14-i száma szerint előadást tartott a szegedi munkásoknak a magyar nyelvről.

A második mítosz: Horger az irodalom ellensége

Radnóti Miklós 1989-ben kiadott naplójában egy 1942-i utalás nyomán került újra reflektorfénybe Horger. Az ügy számai visszavezetnek Radnótinak *Újmódi pásztorok éneke* c. kötetéhez. Ennek *Pirul a naptól már az őszi bogó* c. versében többen valósággyalázást véltek fölfedezni, ezért 1931 decembereben a Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék a költőre nyolc napi elzárást szabott ki. A vád szerint „profanizáló verseivel meggyalázza a Krisztust jelképező feszületet, amikor az emberré lett üdvözítőt a maga szeretkezéseivel hozza kapcsolatba”. A büntetés ellen a költő föllebbezett, és beadványához csatolta professzorának, atyai jó barátjának, Sík Sándornak írásos szakvéleményét. Az ítéletábla 1932 májusában a korábbi ítéletet helybenhagyta ugyan, de végrehajtását fölfüggesztette. Radnótinak azonban az egyetemen is kellemetlenségei támadtak, 1942-i utalása szerint „a József Attila révén legendássá lett Horger Antal kari ülés elé vitte a dolgot. Sík Sándor mentett meg.” A szegedi egyetemen fennmaradt iratokban nincsen nyoma Radnóti-ügynek a bölcsészkar tanácsulések jegyzőkönyveiben. A naplóutalást azonban komolyan vették az irodalomtörténészek, és a legenda elkezdte önálló életét élni irodalomtörténet-írásunkban. A kutatók közül 1964-ben Markovits Györgyi írta le először tényként Horger részvételét Radnóti egyetemi üldöztetésében 1964-ben megjelent *Üldözött költészet* c. kötetében, amelyben a Horthy-korszak betiltott műveit vette számba.

A harmadik mítosz: Horger a tudomány ellensége

A harmadik mítosz Szerb Antalt említi mint a rosszindulatú Horger hatalmaskodásának elszenvedőjét. Az eset 1934 táján történt, amikor a hivatalos irodalomtörténet-írástól eltérő vonalat képviselő Szerb Antalt többen arra biztatták, adja be magántanári kinevezés iránti igényét, tekintettel az abban az évben megjelent *Magyar irodalomtörténet* c. monográfiájára. A legenda úgy tartja, hogy Sík Sándor és Zolnai Béla támogatta, de a konzervatív tábor, élén Horgerral igyekezett megakadályozni a habilitálást. A legenda Horger fülébe is eljutott, és nagyon rossz néven vette, hogy Szerb Antal magántanári kinevezésének átmeneti meghiúsulásában az ő

aknamunkáját látták.* Egyébiránt nem rejtette véka alá, hogy nem volt túl jó véleménye Szerb Antalról mint irodalomtudósról. A legendának Horger berzenkedése mellett ellentmond az is, amit Szerb Antal írt vizsgaelőadásának eseményeiről plátói szerelmének, Tanay Magdának: „professzorok nagyon kedvesek voltak hozzám, legkivált Horger Antal”.

Horger Antal – a brutális, rideg férj

A pályáján sikeresen haladó nyelvész a magánéletben nem kísérte szerencse. Házassága nem sikerült, válással végződött, méghozzá olyan körülmények között, hogy a lapok is tudósítottak róla.

A válás akkor érte el tetőpontját, amikor felesége 1921. november 15-én revolvérrel rálőtt. A sajnálatos esetet – a tanúvallomások szerint – szóváltás és tettlegesség előzte meg – ezt maga Horger sem tagadta, amikor vallomásában arról beszélt, hogy az eldurvuló veszekedés során megütötte felségét és ennek kislányát is. Ezen a ponton, kislányának bántalmazásakor lőtt rá az asszony férjére.

Nem érdektelen témánk szempontjából, mi volt a veszekedés egyik elindítója: Horger szegedi állása. A perben az asszony azt állította, hogy a tudós az ő megkérdezése nélkül fogadta el szegedi állását. A veszekedés Horger első Pestre való hazatérésekor robbant ki. A vallomásból azonban az is kiderül, hogy viszonyuk már korábban megromlott.

Horger Antal tudományos pályája

A budapesti egyetem bölcsészkarán tanult, de ekkor még a nyelvészet nem érdekelt különösképpen. Irodalmi és esztétikai tanulmányokat folytatott, és csak tanári szakvizsgája után fordult figyelme a nyelvtudomány felé. Ekkor egyik opponense, Simonyi Zsigmond megkérte, hogy házi vizsgadolgozatát, melynek címe *Ráskai Lea nyelvjárása*, tegye közzé a Magyar Nyelvőrben.

A brassói állami főreáliskolában kezdte tanulmányozni diákjainak székely nyelvét, és a székelyek nyelvjárásának szentelte 14 éven keresztül a nyári szüneteket: gyalog és kocsin járta be a Székelyföldet.

A Magyar Nyelv c. szakfolyóirat első évfolyamától (1905) rendszeresen publikált: 176 kisebb-nagyobb közleménye jelent meg benne. Első cikke helynév-etimológia *Esküllő – Esküküllő* címmel. De ugyanebben az évfolyamban jelent meg A keleti székelység nyelvjárási térképe c. tanulmánya is. 1908-ban látott napvilágot *Hétfalusi csángó népmesék* c. gyűjteménye, nyelvjáráskutató útjainak egyik, de nem egyetlen hozadéka. Közben ismertetései, szöveftései jelentek meg a Magyar Nyelvben és más folyóiratokban.

* Vö. Lengyel András: Szerb Antal magántanári habilitációja (1934–1937). Szeged, 1988. /Szeged művelődéstörténetéből. 5. / (A szerk.)

Nyelvészeti kutatásait nagyon kedvezően befolyásolta Budapestre kerülése. 1914-ben itt adta ki *A nyelvtudomány alapelvei* c. egyetemi segédkönyvét. A magyar egyetemi hallgatók több nemzedéke ebből szerezte nyelvészeti alaptájékozottságát. 1926-ban újra kiadták; a szerző részben át is dolgozta. Az első világháborúban a harctéren töltötte idejének nagy részét, így tudományos munkára nem volt lehetősége.

Horger Antal nagyon sokat tett a szegedi nyelvészeti oktatás fejlesztéséért. 1922-től előadásokat hirdetett szinte minden akkor fontosnak tartott nyelvészeti témakörből: hangtörténet, név- és igeragozás, szóképzés, nyelvelmékek, szófejtések. Korszakos műveinek jelentős részét szegedi egyetemi tanárként jelentette meg: *A magyar szavak története* (1924), *Általános fonetika* (1929), *A magyar igeragozás története* (1931), *A magyar nyelvjárások* (1934). Az igeragozásról szóló munkája az egyetlen, amely Szegeden jelent meg, a többi mind Budapesten.

A magyar igeragozás történetében az igeragok rendszerének történeti fejlődését kívánta bemutatni. *A magyar nyelvjárások* korábban megjelent nyelvjárásleíró tanulmányait foglalta rendszerbe. Ennek az évtizednek a végére elkészült az a munkája, amelyet élete fő művének tartott, bár kiadását nem érte meg: a *Rendszeres magyar hangtörténet*.

Amikor az egyetem visszatért Kolozsvárra, 1940-ben, már nem ment az egyetemmel, hanem lemondott az oktatásról, és visszaköltözött Budapestre. Ettől fogva csak a tudományos munkának élt.

A Horger-törvény vagy kétnyíltszótagos tendencia

A nyelvelmékek és nyelvtörténeti adatok elmélyült tanulmányozásakor jutott Horger arra a tudományos fölismerésre, amelyet a régi szakirodalomban *Horger-törvény* névvel illettek; ma már inkább kétnyíltszótagos tendenciaként említik. Így nevezi az új nyelvtörténeti tankönyv is (Kiss – Pusztai 2003), amelynek válogatott bibliográfiájában nem is szerepel Horger Antal neve, pedig azt a hangfejlődési tendenciát, amelyet a kötet 120., 322. és 332. lapjain ismerhetünk meg, először Horger fogalmazta meg a magyar nyelvtörténetírásban, 1911-ben megjelent tanulmányában, melynek címe *Egy ismeretlen magyar hangtörvény*. És hogy miért nevezik másként ma a nyelvtörténetünk folyamán szinte szüntelenül ható fonetikai tendenciát? Egyfelől a *törvény* szó helytelensége ok lehet a változtatásra, hiszen tudományos alkalmazása esetén kivétel nélküliséget várunk, a *tendencia* szó pedig az esetek statisztikailag releváns részében bekövetkező változást jelöl. De Horger neve valószínűleg nemcsak ezért, hanem a főntebb ismertetett mítoszok miatt is kerülendővé vált a nyelvtudományi tankönyvekben.

Mire is jött rá Horger? Arra, hogy ha egy szóban két vagy három nyílt (magánhangzóra végződő) szótag követi egymást, a magánhangzó a második vagy a harmadik szótagból kieshet. E tendencia a magyar nyelvtörténet folyamán – gyors vagy hanyag beszédben mindmáig – működik. Ennek köszönhetően lett a belső keletke-

zésű *uruszág* szóból *urszág* (majd *ország*), vagy a szláv *malinaból málna*, *palicából pálca*.

A fölismerés tudományos értékének megítéléséhez hozzá kell tennünk azt is, hogy a 20. század elején már igen-igen ritka volt, hogy valaki ennyire általános hatóerejű nyelvalakító tendenciát elsőként tudott megfogalmazni.

A Magyar szavak története

Horger 1924-ben megjelent munkája, a *Magyar szavak története* az első tankönyvszerű etimológiai szótárunk, azaz olyan munka, amely nyelvünk bizonyos szavainak eredetét szócikkszerűen tárgyalja. Bárczi Géza sokkal többet emlegetett *Magyar szófejtő szótára* csaknem húsz évvel később, 1941-ben jelent csak meg. Horger azonban tankönyvnek és nem szótárnak szánta munkáját. Előszava pedagógusi *ars poeticájáról* is árulkodik: „Különösen a magyar szakos tanárjelöltekre gondoltam e könyv írása közben. Elsősorban nekik, a magyar nyelv leendő középiskolai tanárainak szántam, hogy legyen végre egy olyan magyar nyelvészeti kézikönyvük, amelyből megismerhessék, s így alkalomadtán majdan tanítványaikkal is megismertethessék a fontosabb és érdekesebb magyar szófejtéseket” (5). Ebben a bevezetőben igen szerényen ítélte meg saját etimológiai munkásságát, és annál elismerőbben szólt elődeiről és kortársairól, akiknek munkáit beépítette tankönyvének szócikkeibe.

Hétfalusi csángó mesék

A Brassóban tanító Horger tizennégy éven keresztül járta a Székelyföldet és a Brassó környéki csángó falvakat. Hétfaluban száznál több mesét mondtak el neki, legtöbbet Pürkerecen, Zajzonban és Tatrongon. A tudós gyűjtő kiválasztotta az általa legszebbnek tartott ötvenhárom mesét, és ezeket 1908-ban az Atheneum Kiadó a Kisfaludy Társaság támogatásával 464 lap terjedelmű könyvben adta ki. A meséket a helyszínen, gyorsírással jegyezte le; a filológus pontosságával dolgozott. Könyvét a barcasági csángókról írt történeti és néprajzi ismertetővel vezette be. Az ötvenhárom meséből huszonkilenc gyermekeknek, huszonnégy inkább felnőtteknek való olvasmány volt.

József Attila tanára

Péter László tanulmánya óta tudjuk, milyen kurzusokat látogatott József Attila.⁴ Tanára volt Horger, rögtön az első félévtől kezdve: *Az egyszerű mondat és részei* c. előadását vette föl. A következő félévben pedig *A magyar szóképzés* és *A magyar nyelvmlékek ismertetése* c. előadásokat. A költő egyetlen jegyet sem szerzett Horger Antalnál: sem kollokviumit, sem szorgalmi – ez a kettejük közti mély emberi konfliktus fényében érthető is. A nyelvésztanárok között Mészöly Gedeon lehetett a legkedvesebb számára, nála szívesen és jó eredménnyel kollokvált.

⁴József Attila Szegeden. Szeged, 2005. Bába Kiadó.

A hétfalusi mesék egyik darabja, a *Sárig kicsi kígyó* című így végződik: „Miután eltelt hét nap és hét éjjel, letelt az átok ideje, a királyúrfi kijött a palotából, megölelte a feleségét, akinek a derekáról leesett az aranyabroncs.” Reméljük, hogy egyszer a Horger Antalt sújtó átok ideje is letelik, és erényeit, emberi gyarlóságait, tévedéseit a maguk értékében leszünk képesek látni.

Irodalom

- H. Tóth Ilona: Két dokumentum Horger Antal portréjához. Szeged, 2001. 7. sz. 18–19.
Horger Antal: Magyar szavak története, Bp., 1924.
Magyar nyelvtörténet. Szerk. Kiss Jenő – Pusztai Ferenc. Bp., 2003. Osiris.
Murányi Gábor: Horger Antal afférvai. *Heti Világgazdaság*, 1997. 19. sz. 85–88.
Péter László: József Attila Szegeden. Szeged, 2005. Bába Kiadó.

A Szegei Tudományegyetem Szaklevéltára

A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Keserű Bálint professzor és Csillik László irattáros közreműködésével 1999-ben szervezte meg szaklevéltárát, amely az intézmény 1873-tól működő budapesti jogelődeinek iratanyagait gyűjtötte, jobbra egykori hallgatói nyilvántartásokat. A szegei felsőoktatási integrációval, a Szegei Tudományegyetem létrehozásával azonban egyre indokoltabbá vált, hogy e levéltár illetékességi és gyűjtőterületét kiterjessze egyetemünk valamennyi karára.

2004 júliusától Pukánszky Béla oktatási rektorhelyettes közbenjárására az egyetem vezetése a kari szaklevéltárát átszervezte, s a központi funkcionális egységként életre hívott Szegei Tudományegyetem Szaklevéltára kiterjesztett illetékességgel és megnövelt munkatársi gárdával nekilátott, hogy a szegei és hódmezővásárhelyi állami felsőoktatás valamennyi egykori és jelenlegi intézményének iratanyagát összegyűjtse, rendszerezze, és az érdeklődők számára hozzáférhetővé tegye. Levéltárunk további célja, hogy – törvényi követelményeknek megfelelően – ellenőrizze az egyetem szervezeti egységeinek iratkezelését, selejtezéseit. Ezekhez és az egységes iratkezelési szabályzat értelmezéséhez, megtartásához és az elektronikus iratkezelés kialakításához szakmai segítséget nyújtunk.

Emellett a levéltár az egyetemtörténeti kutatások központja kíván lenni. Ennek megfelelően minden szegei intézménnyel együttműködünk társadalom- és tudománytörténeti tanácskozások és kiállítások szervezésében, kiadványok készítésében.

Levéltárunknak továbbra is a Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar nyújt otthont Szilléri sugáruiti épületében. Az első év a technikai és jogi feltételek előteremtésén, az adminisztráció, a karok és a jogelőd szervek iratanyagának fölmérésén kívül a nagyszabású gyűjtőmunka megkezdését eredményezte. Kialakítottuk a modern levéltári polcrendszert, és számítógépeket szereztünk be a két levéltáros és az érdeklődő kutatók számára.

2005 tavaszától már iratokat is vettünk át. Így a korábbi budapesti pedagógiai főiskolai iratok (1873–1962) mellett ma már a szegei főiskolai tanárképzésnek (1962–1992), az orvosi kar dékáni hivatalának (1922–1952), az egykori SZOTE rektori hivatalának (1952–1970), az újszegei szülésznőképzésből kialakult egészségügyi főiskolai kar központi hivatalainak és tanszékeinek iratai (1948–1990), valamint a természettudományi kar tanulmányi nyilvántartásai (1940–1992) is megtalálhatók levéltárunkban.

Terveink szerint két éven belül átvesszük a Csongrád Megyei Levéltárból az ott őrzött iratokat (1872–1945), s megkezdjük az egységes adatbázis kialakítását, az iratok begyűjtését az egyetem valamennyi intézetéből, tanszékéről, klinikájáról és gyakorló iskolájából.

A levéltár vezetője Vajda Tamás. Elérhetősége: SZTE Szaklevéltára, Szeged, Szilléri sugárút 12. 6723. Tel./Fax: (62) 437 288. Mobil: (30) 6 272 473. E-mail: leveltar@rekt.u-szeged.hu; kutatási idő: kedd – csütörtök: 9⁰⁰-16⁰⁰. Honlap 2006 elejétől a www.u-szeged.hu oldalain lesz megtalálható.

A foglalkozási csoportok változásai*

Az 1941. évi népszámlálás szerint az akkor valamivel több mint 136 000 lakosú városban a keresők (beleértve az inaktív keresőket, vagyis a nyugdíjasokat, továbbá a segítő családtagokat) száma mintegy 70 000 volt. A statisztika a mezőgazdasági keresőkhöz számította a mezőgazdasági munkásokat, napszámosokat. A háború után a földreform megnövelte a gazdálkodók, a parasztság létszámát, ugyanakkor jelentősen csökkentette a mezőgazdasági munkásokét. Az 1949. évi népszámláláskor a mintegy 132 000 lakosú városban a keresők száma meghaladta a 69 000-et.

A keresők aránya 1949-ben a fő foglalkozási ágakban:

Mezőgazdaság	Ipar, építőipar	Közlekedés	Kereskedelem	Egyéb
38,6	22,3	4,8	5,4	28,9

A mezőgazdasági keresők, vagyis a parasztság létszáma és aránya a háború előttihez képest jelentősen emelkedett. Az iparban és építőiparban dolgozó keresők aránya csak kismértékben növekedett, a közlekedési és kereskedelmi dolgozók aránya csökkent.

Az 1950–52 közötti közigazgatási átrendeződés (a tanyavilág községezésülése) után a város népessége 86 000-re, aktív keresőinek száma 37 773-ra csökkent.

Az aktív keresők megoszlása a fő foglalkozási ágak szerint 1949–1970 között:

Megnevezés	1949		1960		1970	
	fő	%	fő	%	fő	%
Mezőgazdaság	4 972	13,2	4 116	8,4	4 558	7,5
Ipar	11 216	29,7	19 513	39,9	26 343	43,3
Építőipar	1 205	3,2	2 380	4,9	4 165	6,9
Közlekedés	3 133	8,3	4 689	9,6	5 242	8,6
Kereskedelem	3 848	10,1	4 399	8,9	5 700	9,4
Egyéb	13 399	35,5	13 834	28,3	14 762	24,3
Összesen	37 773	100,0	48 931	100,0	60 770	100,0

* Fejezet a Szeged története készülő 5. kötetéből

Az aktív keresők száma az 1949-i 37 773-ról 1970-re 60 770-re emelkedett; ez 78,6% növekedést jelent. A mezőgazdasági keresők száma és aránya fokozatosan csökkent. 1970-ben némi növekedés következett be, mivel ekkor a statisztika a vízügyi dolgozókat is a mezőgazdasági aktív keresőkhöz sorolta. Az iparban foglalkoztatottak száma és aránya gyorsan növekedett. Részarányuk az 1949-i 29,7%-ról 1970-ben 43,3%-ra emelkedett. A városban ekkorra előrehaladt az iparosítás folyamata, és erősen megnövelte az iparban dolgozók számát és súlyát az aktív keresők között. Ugyanez mondható el az építőiparról, amelyben a foglalkoztatottak aránya az 1949-i 3,2%-ról 1970-ben 6,9%-ra emelkedett. A közlekedésben, főleg a vasútnál foglalkoztatott aktív keresők száma és aránya csak kis mértékben növekedett. A kereskedelembe foglalkoztatottak száma ugyan valamelyest gyarapodott, de arányuk némileg csökkent, mert a többi foglalkozási csoport létszáma jóval nagyobb arányban növekedett, mint a kereskedelmi csoporté. A statisztikában szereplő *egyéb* ágazat igen sokféle foglalkozási csoportot foglalt magában. Elsősorban a közszolgálat, a közigazgatás, az igazságszolgáltatás, a fegyveres testületek, az egészségügy, az oktatás, a kulturális intézmények és más szolgáltató szervezetek dolgozóit. A statisztikai besorolás 1949–1970 között némileg változott is. Ebből adódóan a statisztika szerint az e területeken dolgozók száma csak kismértékben emelkedett, arányuk pedig jelentősen csökkent.

A nők és a fiatalok térhódítása

Az 1949–1970 közötti időszakot mind országosan, mind Szegeden az jellemezte, hogy egyre több nő vállalt munkát és az aktív keresők között igen dinamikusan emelkedett a számuk és arányuk.

A férfiak és a nők száma és aránya Szegeden az aktív keresők körében 1949–1970 között:

	1949	1960	1970
Aktív kereső	37 773	48 931	60 770
%	100,0	100,0	100,0
Férfi	24 369	28 403	32 376
%	64,6	58,0	52,4
Nő	13 404	20 528	28 394
%	35,4	42,0	47,6

A férfi aktív keresők száma évtizedenként csak mintegy 4 ezerrel gyarapodott, így arányuk az 1949-i 64,5%-ról 1970-ben 52,4%-ra csökkent. A nők száma az aktív keresők között tíz évenként 7-8 ezerrel növekedett, így arányuk az 1949-i 35,4%-ról 1970-ben majdnem 50%-ra emelkedett.

A nők elsősorban az iparban, a kereskedelembe és a szolgáltató, az egyéb ágazatokban vállaltak munkát.

Az aktív kereső nők arányának változása az iparban, a kereskedelemben és az egyéb ágazatokban 1949–1970 között:

Év	Ipar	Kereskedelem	Egyéb
1949	35,4	43,2	43,0
1960	48,1	50,8	43,5
1970	48,6	60,1	56,9

1949–1960 között igen sok nő vállalt munkát az iparban, így arányuk 48% fölé emelkedett. A következő évtizedben aránynövekedésük csak 0,5%-ot tett ki. Így is az iparban dolgozóknak majdnem felét nők alkották. Ez abból adódott, hogy a szegedi iparban – az 1945 előtti helyzethez hasonlóan – továbbra is a könnyűipari, a textilipari és élelmiszeripari ágazatok domináltak.

A kereskedelemben dolgozók között is nagy arányban gyarapodott a nők száma és aránya, így már 1960-ban többségbe kerültek a férfiakkal szemben. Az *egyéb* ágazatokban 1960-ig lassan növekedett részarányuk. Az 1960-as évtizedben azonban igen nagy számban kerültek nők a közigazgatásba, a különféle hivatalokba, egészségügyi, oktatási, kulturális intézményekbe. Erre az időre a középfokú és felsőfokú oktatási intézmények tömegesen bocsátottak ki női szakembereket, pedagógusokat, orvosokat, ápolónőket, és ők az *egyéb* ágazatokhoz tartozó munkahelyeket foglalták el. 1970-ben már e területen ők is többséget alkottak a férfiakkal szemben.

Az aktív keresők megoszlottak munkájuk jellege és szakképzettségük alapján is.

Az aktív keresők megoszlása munkájuk jellege és képzettségük szerint 1949–1970 között:

Megnevezés	1949		1960		1970	
	személy	%	személy	%	személy	%
Fizikai dolgozó	21 867	57,9	31 234	63,9	35 295	58,1
Ebből: szak-, betanított munkás	10 939	29,0	20 194	41,1	25 540	42,0
egyéb fizikai	10 928	28,9	11 040	22,8	9 755	16,1
Szellemi dolgozó	7 149	18,9	12 273	25,1	23 733	39,1
Önálló segítő családtaggal	8 752	23,2	5 424	11,0	1 742	2,8
Összesen	37 773	100,0	48 931	100,0	60 770	100,0

1949 után a fizikai dolgozók, főleg az ipari munkások csoportja gyarapodott. 1960-ban az aktív keresők között részarányuk megközelítette a kétharmadot, majd az 1960-as évtizedben már csak mintegy 4 ezerrel növekedett a számuk, arányuk pedig 58,1%-ra csökkent.

A munkások, a fizikai dolgozók között a szak- és betanított munkások súlya nagy arányban növekedett. A fizikai dolgozók nagy csoportjának szakképzettségi színvonala tehát jelentősen javult. Az egyéb fizikai dolgozók, vagyis a szakképzettség nélküli segédmunkások létszáma az 1949-1970 közötti időszakban 10 ezer körül mozgott.

Az 1960-as évtizedben nagy számban fiatalok áramlottak a fejlődő szegedi ipar új munkahelyeire és más ágazatokba is. Ezt bizonyítják az aktív keresők korösszetételének változásai.

Az ipari és az összes aktív kereső között a fiatalok (15–29 év közöttiek) és az idősebbek (55 év felettiek) arányai százalékban 1960-ban és 1970-ben:

Megnevezés	1960		1970	
	15–29 év	55–X	15–29 év	55–X
Ipari	31,7	12,4	39,6	8,7
Összes	29,7	15,3	35,2	10,7

Az ipari aktív keresők között a fiatalok aránya 1960–1970 között 31,7%-ról 39,6%-ra gyarapodott, míg az 55 éven felülieké 12,4%-ról 8,7%-ra csökkent. A fiatal korcsoport térhódítása nemcsak az ipar dolgozóinak között ment végbe, hanem az összes aktív keresők nagy táborában is. A fiatalok aránya e körben 10 év alatt mintegy 5%-kal nőtt, az 55 éven felülieké pedig majdnem ennyivel csökkent.

Az ipari társadalom kezdődő jegyei

Az aktív keresők nagy csoportját gyarapító fiatalok többségének már jóval magasabb volt az iskolai végzettsége, mint elődeiknek.

Az ipari és az egyéb (szolgáltató) ágak aktív keresőinek iskolai végzettsége (százalékos arány) 1960-ban és 1970-ben:

Megnevezés	1960			1970		
	ált. isk. 8. o	érettségi	felsőfokú	ált. isk. 8. o	érettségi	felsőfokú
Ipar	32,0	8,6	1,4	49,4	17,4	3,1
Egyéb	27,0	14,4	4,4	28,7	26,3	27,0

Az 1960-as években jelentősen javult az ipar aktív keresőinek iskolai végzettsége. Az általános iskola 8. osztályát elvégzettek aránya 1970-ben megközelítette az 50%-ot, az érettségizettek aránya is több mint kétszeresére emelkedett. A felsőfokú végzettséget szerzett szakemberek aránya pedig majdnem háromszorosára növekedett.

Az egyéb, a szolgáltató ágak aktív keresői között az érettségizettek és a felsőfokú végzettségűek aránya emelkedett nagy mértékben, minthogy ezt az itt végzett munka

meg is követelte. Az érettségizettek aránya majdnem kétszeresére, a diplomások és szakmai oklevéllel bírók pedig majdnem a hétszeresére emelkedett. Érdekes módon az általános iskola 8. osztályát elvégzettek részaránya alig változott. Ez azt bizonyította, hogy a régi ún. *altiszi* réteg idősebb tagjainak jelentős része megőrizte pozícióit a szolgáltató ágazatokban, intézményekben, hivatalokban.

Az 1960–1970 közötti időszak legfontosabb jellemzője, hogy a szellemi dolgozók létszáma és aránya emelkedett igen nagy mértékben Szegeden. Részarányuk az 1949-i 18,9%-ról 1970-ben több mint 39%-ra növekedett. Az aktív keresők nagy táborában több mint 1/3-os arányt képviseltek. A nem fizikai, a szellemi dolgozóknak többsége azonban nem volt értelmiségi.

A szellemi dolgozók megoszlása iskolai végzettségük alapján 1960-ban és 1970-ben:

1960			1970		
Ált. isk. 8. o.	érettségi	felsőfokú	Ált. isk. 8. o.	érettségi	felsőfokú
31,1	36,0	22,9	25,9	45,4	24,3

1960-ban a szellemi dolgozók 22,9 százalékának volt felsőfokú végzettsége, 10 évvel később pedig 24,3%-ának, vagyis alig egynegyedének. Mivel 1970-ben a szellemi dolgozók száma megközelítette a 24 ezret, látható, hogy ekkor még a diplomások száma alig haladta meg az 5 ezret. Részarányuk azért emelkedett csak kis mértékben, mert az alacsonyabb iskolai végzettségűek még nagyobb számban kerültek a bürokratikus államszocialista rendszer intézményeibe, hivatalaiba, s váltak a vállalatok, a szövetkezetek ügyviteli dolgozóivá. A bürokratikus apparátus vezető posztjaira politikai megbízhatóság, lojalitás alapján. Ezzel magyarázható, hogy az ún. nem fizikai, vagyis szellemi dolgozók között továbbra is nagy volt a csak általános iskola 8. osztályát végzettek száma, és 1960. évi 31,1%-os arányuk 10 év alatt csak 25,9%-ra csökkent.

Ebben az időszakban tapasztalható a gazdasági életet és az egész társadalmat átfogó bürokratikus apparátus gyors növekedése. Az ügyintéző, ügyviteli apparátus dolgozói alkalmazotti csoportot alkottak. Előrejutásuk, érvényesülésük jórészt politikai lojalitásuktól függött. Ebben a bürokrata apparátusban az irányító posztok jelentős részét az alacsonyabb iskolai végzettségű, de politikailag megbízható személyek foglalták el.

Az 1960-as évek közepére (az akkori meghatározás szerint: a szocializmus alapjainak lerakásával) a pártállami diktatúra, az államszocialista rendszer keretei között a foglalkozási ágak, a végzett munka jellege, szakképzettség és iskolai végzettség szerinti társadalmi tagolódás jött létre. E tagolódásban azonban a politikai rendszer jellegéből adódóan a politikai függőség, a politikai hierarchia töltött be meghatározó szerepet.

Az eddigiekből megállapítható, hogy – a foglalkozási csoportokat figyelembe véve – az 1960-as évekre Szeged társadalma kezdett ipari társadalommá változni. Az 1970-es évek közepén a Szegedhez csatolt öt község (Algyő, Gyálárét, Kis-

kundorozsma, Szőreg, Tápé) némileg növelte a város társadalmának ipari jellegét. Az öt község aktív keresőinek jelentős része a város ipari üzeimeiben és más vállalataiban, intézményeiben dolgozott. A mezőgazdasági aktív keresők e településeken már kisebbséget alkottak, arányuk jóval az egyharmad alá csökkent.

Az öt község aktív keresőinek (eltartottaikkal) aránya a foglalkozási csoportokban:

Község	Ipar, építőipar	Mezőgazdaság	Közlekedés	Kereskedelem	Egyéb
Algyő	48,4	29,7	6,3	6,7	8,9
Gyálarét	28,5	43,3	16,6	3,8	7,8
Dorozsma	62,8	15,8	4,6	5,8	11,0
Szőreg	45,9	24,9	10,9	6,8	11,5
Tápé	45,3	31,1	7,9	5,8	9,9

Az adatok arról tanúskodnak, hogy e települések ipari, építőipari, közlekedési, kereskedelmi dolgozóinak túlnyomó többsége városi munkahelyénél fogva jórészt betagozódott a város társadalmába. Az ipari, építőipari aktív keresők aránya legmagasabb volt Dorozsmán, utána e tekintetben Algyő, Szőreg és Tápé következett. Külön sajátosságot jelentett a közlekedési dolgozók, vagyis a vasutasok viszonylag nagy aránya Gyálaréten és Szőregen, amely már Trianon óta kialakult. Szőregről és Dorozsmáról sokan jártak be dolgozni a város különféle szolgáltató, egészségügyi, oktatási, kulturális intézményeibe.

A népszámlálási statisztika kimutatta, hogy az 1975 utáni közigazgatási területen, amelyen 1970-ben 151 000 lakos élt, hogyan oszlottak meg az aktív keresők fő foglalkozási csoportjai.

Az aktív keresők megoszlása 1970-ben a foglalkozási csoportokban:

Megnevezés	Aktív kereső	%
Ipar	33 962	44,4
Építőipar	5 720	7,5
Mezőgazdaság	6 404	8,4
Egyéb	30 387	39,7
Összesen	76 473	100,0

Az öt községet is magában foglaló közigazgatási területen 1970-ben az aktív keresők száma tehát mintegy 16 ezerrel volt több, mint magában a városban. Az ipari, építőipari dolgozók együttes aránya majdnem elérte az 52%-ot, míg magában a városban alig haladta meg az 50%-ot. Az öt községgel együtt a város társadalmának ipari jellege erőteljesebben érvényesült, mint nélkülük.

Az 1980. évi népszámlálás 80 751 aktív keresőt talált a városban. Ez azt jelentette, hogy a tényleges gyarapodás alig haladta meg a 4 ezret, hiszen az öt község városhoz csatolása utáni közigazgatási területen 1970-ben 76 473 aktív kereső élt. 1980-ra a férfiak és a nők, valamint a fiatal és az idősebb korosztály közötti arányok alig változtak.

Az aktív keresők megoszlása a főbb foglalkozási ágak szerint 1980-ban:

Megnevezés	Aktív kereső	Százalék
Ipar, építőipar	35 321	43,7
Mezőgazdaság	5 174	6,4
Termelő ágak	40 495	50,1
Szolgáltató ágak	40 256	49,9
Összesen	80 751	100,0

A statisztikai adatokból az a változás világlik ki, hogy az aktív keresők között a termelő (ipar, építőipar, mezőgazdaság) ágakban résztvevő fizikai dolgozók aránya csökkent, a szolgáltató ágakban résztvevőké pedig növekedett. A községek városhoz csatolása utáni közigazgatási területen a termelő ágakban résztvevők aránya 1970-ben 60,1%-ot tett ki, 1980-ban már csak 50,1%-ot. Ebből adódóan a szolgáltató ágak dolgozóinak részaránya az 1970-i 39,7%-ról 49,9%-ra emelkedett.

A város társadalmának foglalkozási tagolódása

A valamivel több mint 80 000 aktív kereső 57,3%-a fizikai, 40,5%-a szellemi dolgozó, 2,2%-a pedig önálló foglalkozású, vagyis kisvállalkozó volt.

Az aktív keresők megoszlása a fő foglalkozási ágak és tevékenységük jellege szerint 1980-ban:

Megnevezés	Fizikai dolgozó	%	Szellemi dolgozó	%	Önálló	%
Ipar, építőipar	24 293	52,6	10 168	31,1	859	47,7
Mezőgazdaság	3 561	7,7	1 146	3,5	467	25,9
Termelő ágak	27 854	60,3	11 314	34,6	1 326	73,6
Szolgáltató ágak	18 349	39,7	21 433	65,4	475	26,4
Összesen	46 203	100,0	32 747	100,0	1 801	100,0

A fizikai dolgozók többsége, valamivel több mint 60%-a a termelő ágakban talált munkát. Csak kisebb részük dolgozott a szolgáltató ágakban. A nem fizikai, vagyis szellemi dolgozóknak tekintett ügyintőző, ügyviteli alkalmazottaknak és értelmiségieknek a többsége, több mint 65%-a viszont a szolgáltató ágakban dol-

gozott. Az önálló foglalkozásuk nagyobb része fizikai munkát végző kisiparos, magángazdálkodó, kertész, különféle szolgáltatást végző kisvállalkozó volt.

A szolgáltató ágakban mind a nem fizikai ügyintéző, ügyviteli alkalmazottak, mind az értelmiségiek száma emelkedett. A felsőfokú képzettségű szakemberek, értelmiségiek száma néhány fővel meghaladta a 10 ezret. Valamivel több mint 2 ezren a termelő ágak, mintegy 8 ezren pedig a szolgáltató ágak munkahelyein álltak alkalmazásban. Legtöbben, több mint 5 ezren az egészségügyi, szociális, kulturális szolgáltatásban (pedagógusok, közművelődési szakemberek, orvosok, gyógyszerészek, művészek, újságírók stb.) dolgoztak. Már ekkor 16 értelmiségi önálló szellemi vállalkozóként működött.

A fizikai dolgozók közül legtöbben szakmunkások voltak, de elég sok betanított és segédmunkás is dolgozott, főleg a termelő ágakban. Legkevesebben segédmunkások voltak.

Az ismertetett statisztikai adatok fölhasználásával, a végzett munka jellege alapján föl lehet vázolni a város társadalmának bizonyos foglalkozási tagolódását. A pártállami függőség, hierarchia rendszerét figyelembe véve a legfelső réteget a vezetők, irányítók alkották. A népszámlálási statisztika több mint 7 ezer vezető, irányító személyt mutatott ki. Szeged tényleges vezetői csoportját a *nomenklatúrát* a pártbizottsági, tanácsi, társadalmi és tömegszervezeti, nagyvállalati, szövetkezeti vezetők, a nagyobb intézmények vezetői alkották. Létszámuk mintegy ötszázra tehető ebben az időben.

A város társadalmának a végzett munka jellege, a foglalkozás szerinti tagolódása:

Megnevezés	Személy	Százalék
Vezető, irányító	500	0,6
Értelmiségi	9 495	11,7
Ügyintéző, ügyviteli alkalmazott	22 752	28,2
Önálló segítő családtaggal	1 801	2,2
Szakmunkás	22 167	27,5
Betanított munkás	17 179	21,3
Segédmunkás	6 857	8,5
Összesen	80 751	100,0

A legfelső szűk vezetőréteg tagjai mindenképpen politikai megbízhatóságuk alapján jutottak vezető posztokhoz. Csak néhányuk kiválasztásában érvényesülhetett az adott intézmény, szervezet korlátozott autonómiája (egyetem, felsőoktatási intézmények, esetleg néhány nagy szövetkezet stb.). E városi vezetőréteg is azonban erőteljesen függött az országos pártállami vezetéstől, és igen kevésbé dönthetett önállóan.

Az értelmiségiek szinte kivétel nélkül állami, tanácsi alkalmazottak voltak, és keveseknek nyílt lehetőségük a valódi önálló szellemi tevékenységre, függetlenségük, szabadságfokuk növelésére.

Az ügyintéző, ügyviteli alkalmazottak körében ugyan növekedett a szakképzetek, a magasabb iskolai végzettségük száma, azonban egzisztenciális helyzetük, előrejutásuk továbbra is elsősorban politikai lojalitásuktól függött. Ezért volt tapasztalható, hogy sokan kérték fölvetélüket az állampártba –sokszor belső meggyőződés nélkül. A pártszervek időről időre meg-megújuló kampányt folytattak, hogy a pártba törekvő alkalmazottakkal szemben a munkások számát és arányát növeljék a párttagok között.

Az aktív keresők, s egyben a város társadalmának többségét a munkásság három nagy csoportja, a szakmunkások, a betanított és a segédmunkások alkották. A munkásság megoszlott aszerint is, hogy az iparban, építőiparban, a mezőgazdaságban, vagyis a termelő ágakban vagy a szolgáltató ágakban dolgozott. Ez utóbbiak a régi, 1949 előtti *altiszi* réteg utódainak voltak tekinthetők.

Az önálló foglalkozású kisvállalkozók részaránya csupán 2,2%-ot tett ki, de gazdasági és társadalmi szerepük ennél jóval nagyobb volt, és egyre inkább növekedett.

A fölsorolásból, a jellemzésből kitűnik, hogy ez a foglalkozási tagolódásról fölvázolt kép eléggé a fölszínen mozog. Többek között azért is, mert a majdnem 2 ezer főnyi önálló foglalkozásút (kisvállalkozót) besorolta az ismertetett foglalkozási struktúrába, holott e réteg minden más csoporttól eltérő sajátos társadalmi réteget jelentett. A fölvázolt kép azért is csak a fölszínét tükrözi a társadalmi viszonyoknak, mert nem képes lehatolni a társadalom mély rétegeibe. Nem ad számot a régi társadalmi osztályok, rétegek továbbélő csoportjairól. Továbbá nem tükrözi a gyarapodó magántulajdon, a növekvő piacgazdasági elemek, a széles körűen kibontakozott háztáji gazdálkodás, az újrainduló gazdasági polgárosodás, kispolgárosodás társadalmi hatásait, következményeit. (E témával a következő fejezetben foglalkozunk.)

A szolgáltató foglalkozási csoportok gyarapodása

Noha az 1980-as évtizedben a város népessége 4 és fél ezerrel gyarapodott, az aktív keresők száma majdnem ennyivel csökkent. Míg az 1980. évi népszámlálás 80 751 aktív keresőt vett számba, 1990-ben már csak 76 994-et. Ekkor már több mint 1600-an munkanélküliek voltak. Az évtized második felében a gazdasági élet válságjelenségei kezdtek mutatkozni. A vállalatok egy része csökkentette munkáslétszámát. A népesség előregedése nyomán sokan kerültek nyugdíjba.

Az aktív keresők megoszlása a fő foglalkozási ágak szerint
1990-ben:

Megnevezés	Aktív kereső	Százalék
Ipar, építőipar	29 346	38,1
Mezőgazdaság	4 609	6,0
Termelő ágak	33 955	44,1
Szolgáltató ágak	43 039	55,9
Összesen	76 994	100,0

Az aktív keresők körében a termelő ágakban dolgozók aránya 50,1%-ról 44,1%-ra csökkent, viszont a szolgáltató ágakban résztvevőké 49,5%-ról 55,9%-ra emelkedett. Ebből adódik, hogy a fizikai dolgozók létszáma csökkent legnagyobb mértékben. Számuk 1980-ban meghaladta a 46 ezret, 1990-ben pedig a 41 ezret sem érte el. A nem fizikai (szellemi) dolgozók létszáma is némileg (mintegy 400-zal) csökkent, részarányuk viszont 40,5%-ról 42%-ra nőtt. Legnagyobb arányban az önálló foglalkozású kisvállalkozók száma gyarapodott (1980-ban 1801, 1990-ben 3918), így részarányuk már 5,1%-ot ért el.

Az aktív keresők megoszlása tevékenységük jellege alapján
1990-ben:

Megnevezés	fizikai dolgozó	%	szellemi dolgozó	%	Önálló	%
Ipar, építőipar	19 121	47,0	8 889	27,6	792	20,2
Mezőgazdaság	2 749	6,8	1 177	3,6	544	13,9
Termelő ágak	21 870	53,8	10 066	31,2	1 336	34,1
Szolgáltató ágak	18 847	46,2	22 293	69,8	2 582	65,9
Összesen	40 717	100,0	32 359	100,0	3 918	100,0

A foglalkozási ágak közül a legtöbb (53,8%) fizikai dolgozó továbbra is a termelő ágakban talált munkát, viszont a szellemi dolgozók túlnyomó többsége, 69,8%-a a szolgáltató ágakban dolgozott. Figyelemre méltó fejlemény, hogy az új kisvállalkozóknak szintén nagy többsége, 65,9%-a ezekben az ágakban kezdte meg működését.

Bálint Sándor levele Banner Jánoshoz

Banner János (1888–1971) történelem-földrajz szakos középiskolai tanár a jászberényi főgimnáziumból 1920-ban a forradalmakban viselt dolgai miatt büntetésből került a szegedi főreáliskolába. Jászberényben 1913-tól ő volt a Lehel kürtjét őrző Jász Múzeum „őre”, azaz igazgatója, így Szegeden is bekapcsolódott a múzeum munkájába, és Móra Ferencnek – Cs. Sebestyén Károly és Czögler Kálmán mellett – munkatársa, a híres „négyesfogatnak” (a *Négy apának egy leánya* alap helyzetének) tagja lett.

Tudomásom szerint ő volt a szegedi egyetem első magántanára, mégpedig, érdekes, minthogy ennek a tudományágnak ekkor még nem volt tanszéke: néprajzból. 1922-ben habilitálták a kissé hosszú című *Magyarország tárgyi néprajza, kapcsolatban az ország demográfiájával, különös tekintettel az Alföldre és Délmagyarországra* tárgykörből. 1924-ben azonban a Kolozsvárról Szegedre költöző Buday Árpád (1879–1937) régészprofesszor, Banner egykori tanára, maga mellé vette. Így lett régész, Buday halála után tanszékének örököse.¹

Néprajzi érdeklődése azonban holtáig megmaradt. 1925-ben tanszéki munkatársával, az egy személyben altiszt („hivatalsegéd”), fényképész és restaurátor Broda Sándorral (1895–1955) Apátfalván gyűjtöttek. Utjukra Kelemen Ferenc (1890–1973) polgári iskolai tanár is elkísérte. A gyűjtőtűt után Banner János vetített képes előadást tartott Makón. Szövegét Kelemen Ferenc megőrizte, és utóbb a makói múzeumnak adományozta. Broda Sándor diakepeit Tóth Ferenc a régészeti intézetből szintén a múzeumnak szerezte meg. A békéscsabai múzeum Banner-hagyatékában ugyancsak őrzi az apátfalvi sorozatot.

Banner Jánosnak szándékában állt Apátfalva népéletének részletes földolgozása. Megjelentetését már 1926-ban a Csanádvármegyei Könyvtár sorozatának megindulásakor a 3. számként tervezték *Apátfalva néprajza* címmel.² Ez ugyan nem jelent meg, de Banner gyűjtőútjukról frissiben vetítettképes előadást tartott Makón, s ennek szövegét Kelemen Ferencnek adta, ő pedig utóbb a makói múzeumnak ajánlódta. Ezt tette közzé Tóth Ferenc A Makói Múzeum Füzetek sorozatának 66. számaként 1990-ben.³

Banner János unokahúga Szablyár Ferencnek (*1921), a Magyar Rádió ny. főmunkatársának felesége. Lányuk Banner lakásában él. Banner régészeti könyvtára még özvegyének életében a pesti egyetemre és az Akadémiára került. Népi kerámagyűjteménye most is lakásában látható. Emlékiratának kézírata, amelyből rész-

¹ Péter László: Banner János emlékirata. = P. L. : Mindörökké Szeged. Bp., 1997. 368–374.

² Makó története a kezdetektől 1849-ig. Szerk. Tóth Ferenc. Makó, 1993. 40. /Makó monográfiája 4./

³ Banner János: Apátfalva néprajzi vázlata. Makó, 1990. /A Makói Múzeum Füzetek 66./

letek jelentek meg, Szablyár Ferenc fiókjának kincse. Hagyatékának maradványából küldött nemrégiben számomra néhány Bannernak szóló levelet: egyebek közt kétőt, amelyet én írtam neki 1954-ben és 1966-ban. Ezeket a Szegedi Tudományegyetem Levéltárának ajándékoztam tovább.

Azt is, amelyet Bálint Sándor küldött neki:

Kedves János Bátyám,

két tanítványom a nyári vakációban a csanádmegyei Apátfalva néprajzát szeretné tanulmányozni. Odavalók.⁴ Az egyik nem tudom hol hallotta, azzal jött hozzám, hogy Te régebben végeztél ott néprajzi kutatásokat. Kérdezlek tehát, hogy ez csakugyan megfelelő-e a valóságnak és ha igen - föltéve, hogy nincsenek különösebb terveid a kéziratoddal - nagyon szépen kérlek, bocsásd teljes felelősségem mellett a rendelkezésünkre.⁵

A multkor sajnos csak megkésve értesültem arról, hogy Szegeden jártál, különben kerestem volna a találkozást. Remélem, nincs komoly baj?!

Kézcsókomat jelentve, igaz baráti szeretettel ölel

Bálint Sándor

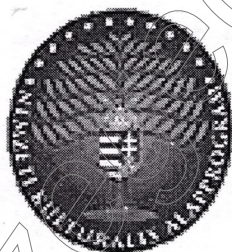
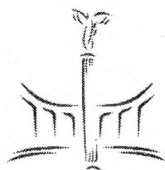
Szeged, 1949. V. 1.

⁴ Egyikük talán még tanítóképzős tanítványa, Szigeti György (1918–2004) lehetett, a másik Tari János (1926–1970), a Szabadtéri Játékok későbbi igazgatója.

⁵ Nem tudni, honnan vette Bálint Sándor, hogy Banner gyűjtéséből kézirat készült.

TÁMOGATÓNK

A

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG

MINISZTERIUMA

E számunk munkatársai

Barna Gábor tanszékvezető egyetemi docens

Faragó M. Judit egyetemi adjunktus

Gyémánt Iván tanszékvezető egyetemi docens

Kissné Novák Éva egyetemi docens

Németh Miklós egyetemi adjunktus

Péter László ny. egyetemi tanár

Tamasi Mihály ny. szerkesztő

Vajda Tamás levéltárvezető

Zsidi Vilmos, a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség elnöke

(Budapest)

- 1 Péter László: Október fényei Szegeden. Bibliográfia. 1967. 50 p.
- 2 Gyuris György: Dugonics András. Bibliográfia. 1969. 50 p.
- 3 Péter László: Szeged felszabadulásától az ország felszabadulásáig. 1944-1945. Időrendi áttekintés. 1969. 44 p.
- 4 Vajda László: Móra Ferenc írásai. Bibliográfia. 1970. 154 p.
- 5 Gyuris György: Dugonics könyvtára. Katalógus. 1972. 116 p.
- 6 Kárász József: A Csongrád megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. 1843-1970. 1974. 209 p.
- 7 Skaliczki Józsefné-Tóth Ferencné: Kodály műveinek hanglezjegyzéke. Diszkográfia. 1974. 46 p.
- 8 Farkas Antal: Ünnepek készül. Válogatott művek. Válogatta és az előszót írta Szabolcsi Gábor. 1975. 154 p.
- 9 Móra István: Hazaemlékezések. 1979. 118 p.
- 10 Gyuris György-Vajda Lászlóné: Írások Móra Ferencről. Bibliográfia. 1981. 344 p.
- 11 Hartyányi István: Mutató Németh László műveire. 1982. 95 p. 250 Ft
- 12 Apró Ferenc: Babits Szegeden. 1983. 226 p.
- 13 Gyuris György: Balázs Béla. Bibliográfia. 1984. 201 p. 100 Ft
- 14 Csillag András: Mutató a Vasváry-gyűjteményhez. 1984. 167 p. 250 Ft
- 15 Gyuris György-Péter László-Szabó Imre: Tóth Béla munkássága. 1984. 67 p. 300 Ft
- 16 A Somogyi-könyvtár Kossuth-levelei. Szerk. Péter László. 1986. 87 p.
- 17 Kortárs magyar írók évfordulónaptára. Összeáll. Juhász Zsuzsanna. 1991. 46 p. 100 Ft
- 18 Péter László: Szegedi ferencesek. 1991. 68 p.
- 19 Jakab Béla: Beretzk Péter munkássága. Bibliográfia. 1995. 146 p. 100 Ft
- 20 Takó Edit: Sík Sándor munkássága. Bibliográfia. 1995. 480 p. 200 Ft
- 21 Írások Péter László 70. születésnapjára. Szerk. Apró Ferenc és Gyuris György. 1996. 393 p.
- 22 Reizner János. Szerk. Gyuris György és Tandi Lajos. 1999. 180 p. 300 Ft
- 23 Gyuris György: Ruszoly József munkássága, 1959-1999. Bibliográfia. 2000. 137 p. 300 Ft

Sorozaton kívül:

- Tóth Béla: Móra Ferenc betűösvényein. 1979. 422 p.
- Szeged vasművészete. 1980. 311 p.
- Szeged története. 1., A kezdetektől 1686-ig. Szerk. Kristó Gyula. 1983. 810 p.
- A Somogyi-könyvtár száz éve. Szerk. Péter László. 1984. 448 p. 500 Ft
- Szeged története. 2., 1686-1849. Szerk. Farkas József. 1985. 846 p. 1000 Ft
- Apró Ferenc: Péter László munkássága. Bibliográfia. 1986. 353 p. 300 Ft
- Bóna Endre: Medicina in nummis Szegediensis. 1986. 114 p.
- Algyő és népe. Szerk. Hegyi András. 1987. 460 p.
- Vasváry Ödön: Magyar Amerika. 1988. 247 p. 500 Ft
- Szeged története. 3., 1849-1919. Szerk. Gaál Endre. 1991. 1214 p. 1500 Ft
- Tudós tanárok. Vál. Kellner János. Szerk. Péter László. 1994. 180 p.
- Szeged története. 4., 1919-1944. Szerk. Serfőző Lajos. 1994. 798 p. 1000 Ft
- Kiskundorozsma. Tanulmányok. Szerk. Kövér Lajos, Tóth Sándor László. 1995. 750 p. 700 Ft
- Apró Ferenc: Péter László munkássága. 2. 1996. VI, 256-391. p. Különnyomat. 300 Ft

Csongrád megyei könyvtári füzetek

- 1 *Skaliczki Józsefné*: Zeneművek ajánló alapjegyzéke. 1974. 32 p.
- 2 *Herczeg Mihály*: A hódmezővásárhelyi határ kialakulásának vázlatos története. 1974. 40 p.
- 3 *Szabó Imre*: Újabb pótlások Szeged felszabadulásának bibliográfiájához. 1975. 41 p.
- 4 *Huszka Lajos*: Szatymazi szőlőhegyek. 1975. 40 p.
- 5 Százéves a Somogyi-könyvtár. Dokumentumok. 1977. 80 p.
- 6 *Palásti Pál*: Csongrádi házak oromdíszei. 1977. 46 p. 2. kiad. 1978.
- 7 Krónikák a régi Csongrádról. 1704-1901. 1977. 54 p.
- 8 Szentesi tanulmányok. Az 1975. évi honismereti napok előadásai. 1977. 100 p.
- 9 *Ménesi Lajosné*: Délvidéki Szemle. 1942-1944. Repertórium. 1977. 84 p.
- 10 *Barta László*: A szentesi örökválság. 1979. 101 p.
- 11 A szentesi honismereti napok előadásai. 1977. 1979. 85 p.
- 12 *Barta László - Páhi Ferenc*: Szentest utcanévei. 1980. 155 p.
- 13 *Polner Zoltán*: A Teknyőkaparó. 1980. 84 p.
- 14 *Köszegfalvi Ferenc*: Puszták Népe. 1946-1948. Repertórium. 1981. 50 p.
- 15 *Polner Zoltán*: Ördögösök. 1984. 103 p.
- 16 *Lőkös Imre*: Vásárhelynek szélös határában... 1985. 142 p. 500 Ft
- 17 *Berta Tibor - Petik Ágnes*: Magyar Köztársaság. 1911-1913. 1986. 102 p.
- 18 *Polner Zoltán*: Jegyendő a forgószélben. 1987. 99 p.
- 19 *Zsótér Gergely*: Mindszenti vőfélykönyv. 1987. 65 p.
- 20 *Polner Zoltán*: Hetvenkedők. 1989. 64 p. 150 Ft
- 21 *Horváth Dezső*: Móra köpárnája. 1994. 71 p. 300 Ft
- 22 *Polner Zoltán*: Boldogasszony ágya. 1995. 71 p.

Szegedi arcélek

- 1 *Apró Ferenc*: Írások Juhász Gyuláról. 1993. 55 p. 150 Ft
- 2 *Osztróvszky József*: Reform, forradalom, kiegyezés. Sajtó alá rend. *Ruszoly József*. 1993. 293 p. 300 Ft
- 3 *Ruszoly József*: Dettre János és kora. 1994. 317 p. 250 Ft
- 4 *Sándor János*: Az elfeledett színidirektor. [Makó Lajos]. 1995. 261 p. 300 Ft

Szeged múltjából

- 1 *Polner Zoltán*: Föld szülte fáját. Szeged környéki ráolvasások és népi imádságok. 1978. 320 p.
- 2 A Dél-Alföld madárvilága. Szerk. *Marián Miklós*. 1980. 258 p.
- 3 *Tápai Antal*: Életutam. 1983. 110 p.
- 4 *Ruszoly József*: A szegedi népképviselői közgyűlés. 1848-1871. 1984. 215 p. 200 Ft
- 5 *Vitos György*: Szegedi futballkrónika. 1987. 179 p.
- 6 *Gyuris György*: A Tiszatáj fél évszázada. 1997. 219 p. 300 Ft
- 7 *Ruszoly József*: A Város és polgára. 1999. 182 p. 300 Ft